

Ս. Վ. ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀԱՐՑԱՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

1. ՀԱՐՑՄԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄԸ ԼԵՋՎԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Վերջին տասնամյակներում, կապված կառուցվածքային և փոխակերպական քերականությունների բուռն զարգացման, ինչպես նաև կենդանի խոսքի և հաղորդակցական պրոցեսի ուսումնասիրության ընդլայնման հետ, հետաքրքրությունը հարցման (=հարցական նախադասության) նկատմամբ աշխուժանում է։ Եվ պատահական չէ, որ լեզվաբանության արդի փուլում հարցական նախադասությունների քերականական, գործառական, հնչերանգային և հաղորդակցական առանձնահատկությունների հետազոտությունը դառնում է անհրաժեշտություն։

Այժմ, նախքան հայերենի հարցական նախադասությունների բուն ուսումնասիրությանն անցնելը, փորձենք համառոտակի ներկայացնել լեզվաբանական գրականության մեջ հարցման տարբեր դասակարգումները ու տեսակետները։

Հայ լեզվաբանները (մինչև Հ. Աճառյան և Մ. Աբեղյան) հարցմանը անդրադարձել են հիմնականում առոգանությունը քննելիս՝ կապված—գրավոր խոսքում պարույկի կատարած դերի հետ¹։ Նրանցից Ստ. Պալասանյանը և Ա. Այտնյանը, ինչպես կարելի է կռահել նրանց բերած օրինակներից, առանձնացնում են հարցական բառով և ԿԱՄ իմ պատասխանով հարցումներ։ Ա. Այտնյանը նույնիսկ գտնում է, որ ԿԱՄ իմ հարցման դեպքում, հարցման մտքի հետ կապված, պարույկը կարող է դրվել յուրաքանչյուր

¹ Ա. Բազադուևի, Հայերեն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852; Ստ. Պալասանյան, Քերականութիւն մայրենի լեզուի, Քիֆլիս, 1874; Ա. Այտնյան, Քննական քերականութիւն աշխարհարար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1886։

բառի վրա: Այսպիսով, նա փաստորեն մատնանշում է հարցական նախադասությունների հաղորդակցական կենտրոնի փոփոխականությունը:

Հարցման ուսումնասիրությունը գիտական բնույթ է ստանում Հ. Աճառյանի, Մ. Աբեղյանի և նրանցից հետո եկող լեզվաբանների աշխատություններում: Աճառյանը հիմնվելով հարցման իմաստային և ձևական կողմի վրա՝ վեր է հանում գրաբարի համարյա բոլոր հիմնական հարցատեսակները²:

1) Հարցական բառով հարցում, երբ հարցաշեշտը դրվում է հարցական բառի վրա (Մինչև ցե՞րք իցեմ ընդ ձեզ):

2) Այո կամ ոչ պատասխան պահանջող հարցում, որի դեպքում հարցաշեշտը կարող է դրվել ցանկացած անդամի վրա (Հաւատա՞յք թէ կարող եմ առնել ձեզ զայդ ասեմ ցնաւ:— Այո՛, տէր, ոչ իցէ ընթերցեալ ձեր):

3) Երբ կասկածի տակ կարող են առնվել երկու կամ ավելի բառեր, որոնցից մեկի կամ մյուսի ընտրությունը կախված է պատասխանողից, հետևաբար հարցաշեշտը դրվում է նրանցից մեկի վրա, իսկ մյուսը միանում է նրան քէ շաղկապի միջոցով (Ուստի՞ էր, յերկնի՞ց թէ մարդկանէ):

4) Երբ խոսողը գիտե, որ իր հարցման պատասխանը պետք է լինի այո, ապա հարցումը վերցվում է որպես ճարտասանական ձև և կաղմում է ոչ ապաֆէն բառակապակցության միջոցով (Ընդէ՞ր օրենք ի թագավորաց դնիցին, ո՞չ ապաքէն վասն կարճելոյ շարեացն):

5) Երբ խոսողը սպասում է, որ հարցման պատասխանը լինելու է ոչ, ապա ավելացնում է միթէ բառը (Միթէ՞ և մեք կո՞յր իցեմք):

6) Երբ ժխտական նախադասության փոխարեն օգտագործվում է հարցականը՝ ճարտասանական ձևով (Ո՞վ ասաց, ո՞վ գիտե:— Չասացի, չգիտեմ: Ո՞վ է տեսել այսպիսի բան):

Աճառյանի ուսումնասիրությունից երևում է, որ նա մեծ ուշադրություն է դարձրել նաև հարցմանը տրվող պատասխանների բնույթի և խոսողի կողմից իր հարցման պատասխանը ենթադրելու վրա. հատկություններ, որոնք շատ կարևոր են հարցման դասակարգման համար:

2 Հ. Աճառյան, Հիականար քերականություն հայոց լեզվի (ձեռագիր), հ. 7, էջ 369—374:

Նա խոսում է նաև տարբեր լեզուներում հարցատեսակների դրսևորման և միմյանցից դրանք տարբերելու մի շարք չափանիշների մասին: Մ. Աբեղյանը ժամանակակից գրական հայերենում առանձնացնում է հավաստիական, լրացական և ճարտասանական հարցատեսակներ³: Հավաստիական է այն հարցումը, երբ խոսողին հայտնի է նախադասության որևէ անդամ, բայց ոչ հաստատ, որը և նա կամենում է ճշտել (Դուք տոմսա՞կ եք ուզում): Լրացական է այն հարցումը, երբ խոսողին անհայտ է նախադասության այս կամ այն անդամը (Ո՞ւր ես շտապում):

Հ. Աճառյանի և Մ. Աբեղյանի ուսումնասիրությունները լրացնում և ուրույն խոսք են ասում Վ. Առաքելյանը, Ս. Աբրահամյանը և Գ. Զահուկյանը: Վ. Առաքելյանը կատարում է հարցումների իմաստալին վերլուծություն և խմբավորում է դրանք ըստ իմաստալին խմբերի⁴: Ս. Աբրահամյանը հայերենի, հարցական նախադասությունները ենթարկում է իմաստակառուցվածքային վերլուծության⁵: Նա հատկապես հետազոտում է հարցական նախադասության ստորոգյալի և տրամաբանական շեշտի առանձնահատկությունները ու փոխհարաբերությունը: Հարցման մի շարք կառուցվածքային և կիրառական յուրահատկությունների հետ մեկտեղ Աբրահամյանը քննում է նաև դրանց հուզական և այլ տիպի երանգները:

Ի տարբերություն մյուսների, Գ. Զահուկյանը ուշադրություն է դարձնում նաև հարցման և հարցական բառերի բաշխման ու գործառության վրա⁶: Հարցման էությունը լրիվ բացահայտելու համար՝ այն քննում է իրադրության և հաղորդակցական պրոցեսի հետ կապված: Այս տեսակետից առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում նրա վերջին աշխատությունը, որը նվիրված է հայերենի ամբողջական տեսական քննությանը: Այստեղ կադապարների միավորները սկզբում հետազոտվում են արտահայտության և բովանդակության պլաններում՝ առանձին-առանձին, ապա որոշվում սրանց միջև եղած փոխհարաբերությունը: Գ. Զահուկյանը նկատի

3 Մ. Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965, էջ 553—557:

4 Վ. Առաքելյան, Հայերենի շարահյուսություն, հ. 1, Երևան, 1953, էջ 16—21:

Վ. Առաքելյան, Հայերենի պարզ նախադասություն (ձեռագիր), 1974, էջ 12—22:

5 Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Երևան, 1969, էջ 359—366:

6 Գ. Զահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, 1974, էջ 314—317, 355—363, 447—449, 355:

ունենալով արտահայտության և բովանդակության պլանները՝ առանձնացնում է հարցական, բացականչական, շեշտական և չեղոք նախադասություններ, որոնց փոխհարաբերությունը պարզելու համար, ըստ արտահայտության պլանի, առանձնացնում է պարտադիր երկարատևություն և պարտադիր սրաշեշտություն հատկությունները: Նա հարցումը համարում է նշանների բացակայության նշան (որովհետև խոսողը իրականության այս կամ այն կողմի մասին չունի անմիջական կամ միջնորդավորված տեղեկություն) և տարբերակում է հարցման երկու հիմնական տեսակ, որի հիմքում դնում է իրականության նկատմամբ խոսողի ունեցած անիմացությունը կամ կասկածը: Առաջին դեպքում նշանը բացակայում է ամբողջովին, և նրա փոխարեն օգտագործվում են հատուկ հարցական բառեր, իսկ երկրորդ դեպքում այն կա, բայց ոչ հավաստի և որոշակի ձևով:

* * *

Ուսումնասիրության շարքման ուսումնասիրությամբ զբաղվել է հատկապես Վ. Ա. Պեշկովսկին⁷: Նա հարցական նախադասությունները մյուսներից տարբերակելու հատկություններ է համարում՝ հարցման մեջ յուրահատուկ մասնիկների ու բառերի առկայությունը, շարահատությունը և որոշակի հնչերանգը: Պեշկովսկին հատկապես կանգ է առնում քերականական միջոցների և հնչերանգի փոխհարաբերության վրա՝ նշելով, որ այնտեղ, ուր քերականական միջոցները ցայտուն են արտահայտված՝ հնչերանգը լիովին չի դրսևորվում ու պակաս կարևորություն ունի, և հակառակը: Հարցման վերաբերյալ ուշագրավ մտքեր են արտահայտել նաև Վ. Ա. Բոգորոդիցկին⁸ և Լ. Վ. Շչերբան⁹:

Ուսուցիչի հարցման ուսումնասիրությունը ավելի է խորացվել 1970 թ. հրատարակված ակադեմիական քերականության մեջ¹⁰: Հարցական նախադասությունները բնութագրելիս՝ հեղինակները հաշվի են առել հարցման ձևական, հնչերանգային և գործառական կողմերը: Առանձնացվում են հարցական նախադասությունների

⁷ В. А. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении, М., 1920, стр. 330—342; Интонация и грамматика, Избранные труды, М., 1959, стр. 181.

⁸ В. А. Богородицкий, Общий курс русской грамматики, М.—Л., 1935, стр. 220.

⁹ Л. В. Щерба, Фонетика французского языка, М., 1948.

¹⁰ Грамматика современного русского языка, М., 1970, стр. 571—573.

երկու հատուկ կառուցվածքային սխեմաներ՝ 1) հարցական դերանվանական բառով և 2) առանց հարցական դերանվանական բառի:

Տարբեր լեզուների հարցական նախադասությունների քննության, ինչպես նաև հարցման տեսության բնագավառում զգալի աշխատանք են կատարել հայրենական հնչյունաբան հետազոտողները¹¹: Հատկապես հիշատակության են արժանի Վ. Ե. Շելյակովայի և Գ. Մ. Աբդուկադիրովայի դասակարգումները: Այս հեղինակները միակողմանի չեն մոտեցել ուսումնասիրվող նյութին և փորձել են հարցումը ներկայացնել իր առանձնահատկությունների ողջ բազմազանությամբ:

* * *

Հարցական նախադասությունների ուսումնասիրության բնագավառում մեծ ավանդ ունեն մի շարք արտասահմանյան լեզվաբաններ:

Հարցմանը անդրադարձել են Պաուլը, Բրուգմանը, Դելբրյուկը, Պոուտսման, Եսպերսենը, Ջոունզը, Պալմերը, Հալլիդեյը և ուրիշներ¹²: Այս լեզվաբանները առանձնացնում են հիմնականում երեք հարցատեսակ. այսպես ասած ընդհանուր, մասնավոր, իսկ որպես հարցման երրորդ տիպ նրանց մի մասը ընդունում է ընտրանքա-

¹¹ В. Е. Шевяксова, Интонация вопросительного предложения в современном английском языке. Канд. дис., М., 1954; В. С. Любопитова, Интонация вопросительного предложения в немецком языке. Канд. дисс., М., 1952; В. М. Пинаева, Интонация вопросительных предложений во французском языке. Канд. дисс., М., 1954; Е. А. Брызгунова, Практическая фонетика и интонация русского языка, М., 1963; Ю. А. Дубовский, Интонация встречного вопроса в современном английском языке. Канд. дисс., Киев, 1964; Г. М. Абдукадырова, Разделительный вопрос в немецком языке. «Научные труды Таш. ГУ им. В. И. Ленина», Таш. ГПИ иностранных языков им. Энгельса, том. I, Ташкент, 1970.

¹² H. Paul, Deutsche Grammar, Bold 3, Halle, 1959, s. 324; K. Brugmann, Die Syntax des einfachen satzes im Indogermanische, Berlin-Leipzig, 1925, s. 220—229; B. Delbrück, Vergleichende Syntax der Indogermanischen Sprachen, Strassburg, 1900, s. 261—265; H. Poutsma, A Grammar of Late Modern English, Part 1, Woordhof-Groningen, 1904; D. Jones, An Outline of English Phonetics, Cambridge, 1956, p. 275; H. Palmer, A Grammar of Spoken English, Cambridge, 1939, p. 13, M.; A. K. Halliday, Intonation and Grammar of British English, The Hague, 1967.

յինը, իսկ մյուսը՝ հոնտորականը, նրանց ուսումնասիրությունը, կարելի է ասել, տարվում է նույն ուղղությամբ. տարբերությունը հիմնականում հարցատեսակների անվանման մեջ է:

Հարցման համակարգն առավել ընդգրկող է Բրուգմանի դասակարգումը, որն ուշադրություն է դարձնում հարցման մի շարք իմաստային և ձևական առանձնահատկությունների:

Հետաքրքիր է հատկապես Ծապերսենի մոտեցումը¹³, նա Սուիտի¹⁴ տարբերակած ընդհանուր և մասնավոր հարցումներին տալիս է ներքսու-հարցում և X-հարցում անվանումները: Ծապերսենը իր հետադոտությունը կատարում է ելնելով իմաստագործառական գրույթներից: Նա քննում է նաև կրկնվող հարցումները (կրկնահարցումը և հարցում-բացականչումը)¹⁵ նշելով, որ այս հարցատեսակները արտասանվում են ավելի բարձր տոնով, քան մյուսները և օգտագործվում են որոշակի խոսքային պայմաններում:

Վերլուծության խորությամբ աչքի են ընկնում Ֆրանսիացի Տենիերի¹⁵ և ամերիկացի Բոլինգերի¹⁶ ուսումնասիրությունները: Տենիերը վեր է հանում հարցման տվյալ տեսակի իմաստային ամենաբնորոշ, կարևոր առանձնահատկությունը: Ըստ նրա «Ալֆրեդը երդում է մի երգ» նախադասությունն արտահայտում է որոշակի թվով փաստեր՝ որպես ճշմարտություն, որոնցից յուրաքանչյուրը կարող է կասկածի տակ առնվել, իսկ ամեն մի կասկածի համապատասխանում է մի հարցում: Նա նախադասության անդամներն անվանում է միջուկներ և ներկայացնում է սխեմայի տեսքով: Տենիերը առանձնացնում է երկու հիմնական հարցատեսակ. ա) միջուկային, որը կաղմվում է դատարկ միջուկների օգնությամբ, որովհետև այդ միջուկները լցվում են դատարկ ընդհանուր բառերով, որոնց բովանդակությունը կոնկրետ չէ (սխեմա 1), և բ) կապակցային, որը ձևավորվում է լի միջուկների օգնությամբ, բայց կասկածի տակ է առնվում նրանցում առկա փաստերի միջև եղած կապակցությունը (սխեմա 2):

¹³ O. Jespersen, The Philosophy of Grammar, London, 1951, pp. 302—307; Essentials of English Grammar, London, 1946, pp. 304—307; A Modern English Grammar, Part 3, London, pp. 39—42.

¹⁴ H. Sweet, A New English Grammar, Part 1, Oxford, 1900, pp. 172—176.

¹⁵ L. Tenzler, Elements de Syntaxe Structurale, Paris, 1959, pp. 191—238.

¹⁶ D. Bolinger, Interrogative Structure of American English. „Publication of the American Dialect Society“ No 28, Nov., 1957.

(1) Երգում է
|
?

(2) Երգում է
| ?
Ալֆրեդը

Հարցման այսպիսի նուրբ ուսումնասիրություն կատարելով հանդերձ՝ Տենիերը այնուամենայնիվ ուշադրություն չի դարձնում այն իրադրությանը, ուր ձևավորվում է հարցումը:

Ի տարբերություն Տենիերի, Բոլինջերը կատարում է հարցման բաշխման մանրամասն վերլուծություն: Ուշադրություն է դարձնում ինչպես հարցման ձևավորման իրադրությանը, այնպես էլ հարցմանը և սրան նախորդող ու հաջորդող նախադասությունների կապին: Նա հարցումը համարում է բազմաբնույթ, բազմատարր և բարդ մի ամբողջություն: Ըստ նրա այս բարդ ամբողջության հիմնական և բաղկացուցիչ տարրերը չորսն են՝ 1) հարցական բաշխում, 2) հարցական շարահյուսություն, 3) հարցական հնչերանդ և 4) հարցական ժեստ: Հարցման բաշխումը Բոլինջերը ուսումնասիրում է երկու կտրվածքում՝ նախնական և երկրորդական: Նախնական կտրվածքում առանձնանում է այո-ոչ, ընտրանքային, ինչպես-ինչու և լրացուցիչ հարցման տեսակներ: Համաձայն սրանց մեջ եղած նմանության, Բոլինջերը այս չորսը բաժանում է երկուական զույգերի՝ այո-ոչը միացնում է ընտրանքայինին, իսկ ինչպես-ինչու-ն՝ լրացուցիչին, որովհետև առաջինները պահանջում են բազմակի ընտրություն, իսկ վերջինները՝ բացաարություն: Երկրորդական կտրվածքում Բոլինջերը տարբերակում է կրկնվող և ոչ կրկնվող հարցատեսակներ (այս դեպքում հիմք է ընդունում նախորդող և հաջորդող կոնտեքստների հետ հարցումների ունեցած կապը):

Հարկ է նշել, որ Բոլինջերը հարցումը համարում է վերաբերմունք և դիտում է այն իբրև ոչ լեզվական երևույթ: Լինելով բլումֆիլդյան դպրոցի ներկայացուցիչ՝ նա հարցումը մեկնաբանում է լինելով այդ դպրոցի և հատկապես վարմունքային հոգեբանության դրույթներից ու հանգում ոչ ճիշտ եզրակացությունների: Հարցումը կապված լինելով մարդու վարքի հետ, այնուամենայնիվ, լեզվական երևույթ է և այս առումով չի տարբերվում լեզվական մյուս ձևերից: Այնուհանդերձ, Բոլինջերի տեսական այս գրույթը գրեթե չի խանգարել հարցական նախադասությունների նրա կատարած կուռ և ամբողջական ուսումնասիրությանը: Կատարելով վերը նշված հարցման չորս կարևոր ելակետների տեսական վերլուծություն՝ նա ամերիկյան անգլերենում առանձնացնում է հարցման

երկու հիմնական խումբ՝ բազմակի-ընտրություն (multiple-choice) հարցում և բացատրական (explanatory) հարցում՝ իրենց մի շարք ենթատեսակներով:

Չեխ լեզվաբան Ֆիրբասը փորձում է բացահայտել հարցման գործառական էությունը, ուստի ուսումնասիրություն կատարելիս հիմնվում է հարցման մեջ հայտնիի (тема) և անհայտի (рема) փոխհարաբերության վրա¹⁷: Նա առանձնացնում է երկու հիմնական հարցատեսակ՝ փակ կամ բայական և բաց կամ դերանվանական:

Ընդհանրացնելով վերը շարադրվածը՝ կարող ենք ասել, որ հարցական նախադասությունները դասակարգվում և ուսումնասիրվում են հիմնականում հետևյալ կերպ.

1) Ըստ գործառության, երբ ուշադրություն է դարձվում հարցման շարահյուսական միավորների փոխհարաբերությանը: Այս դեպքում հարցման ուսումնասիրությունը անմիջականորեն կապվում է հաղորդակցական պրոցեսի հետ: Իրենց ուսումնասիրությունները այսպես են կատարում Ծսպերսենը, Տենիերը, Բուլինջերը, Ֆիրբասը, Աբելյանը և Ջահուկյանը: Այսպիսի մոտեցման դեպքում լեզվաբանները որպես կանոն չեն սահմանափակվում հարցման միայն նշված կողմի ուսումնասիրությամբ և ուշադրություն են դարձնում նաև հարցման այլ հատկանիշների վրա (Ծսպերսեն, Տենիեր, Բուլինջեր):

2) Ըստ իմաստի, երբ ուշադրություն է դարձվում հարցման բովանդակությանը: Այստեղ հնարավոր է երեք հիմնական մոտեցում. ա) երբ բացահայտվում են այն բոլոր իմաստները, որ կարող է հարցումն արտահայտել ընդհանրապես (օրինակ Վ. Առաքելյանի դասակարգումը), բ) երբ բացահայտվում են առանձին հարցատեսակների հիմնական իմաստային առանձնահատկությունները (Ծսպերսեն, Տենիեր, Լյուբոպիտովա, Շեյակովա և ուրիշներ) և գ) երբ բացահայտվում են այն իմաստները, որոնք առաջանում են որոշակի իրադրություններում՝ հատկապես նախորդող կոնտեքստի հետ կապված: Այս դեպքում խոսողը ցուցաբերում է որոշակի հաղորդակցական նպատակադրում և հարցումը դիտվում է որպես որոշակի հաղորդակցային արժեք ունեցող միավոր: Այսպիսին է հիմնականում հայրենական-հնչյունաբան լեզվաբանների մոտեցումը (Շեյակովա, Դուբովսկի, Մետլյուկ, Շախբազովա և ուրիշներ):

¹⁷ Я. Фирбас, Функции вопроса в процессе коммуникации, ВЯ, 1972, № 2.

3) Հստ արտահայտման միջոցների, երբ վեր են հանվում այն բառային-ձևաբանական միջոցները (հարցական բառեր և մասնիկներ, շարահղասություն, հնչերանգ), որոնք տարբերակում են հարցական նախադասությունները այլ տիպի նախադասություններից (ծապերսեն, Բոլինջեր, Պեշկովսկի, Աճառյան, Աբրահամյան և ուրիշներ)։

4) Հստ զգացական կողմի, երբ վեր են հանվում հարցման զանազան զգացական և հուզական երանգները (Բրուգման, Աբրահամյան, Լյուբոպիտովա, Աբգուկադիրովա և ուրիշներ)։

Հարցումները հաճախ ուսումնասիրվում են նաև նրանց տրվող պատասխանների բնույթի՝ Այսպիսի ուսումնասիրությունը որոշ առանձնահատկություններ ունենալով հանդերձ, այնուամենայնիվ իմաստային-շարահյուսական է, որովհետև հարցման իմաստային և շարահյուսական յուրահատկությունները պարզաբանվում են միջնորդավորված ձևով՝ հիմնվելով նրանց տրվող պատասխանների վրա։

Իմաստային-շարահյուսական է նաև այնպիսի մոտեցումը, որի դեպքում առանձնացվում են մասնավոր և ընդհանուր հարցատեսակներ (Սուիտ, Զոունզ, Պալմեր և ուրիշներ), որոնց տրվում են տարբեր անվանումներ (բառ-հարցում և նախադասություն-հարցում, պարզաբանման հարցում և հաստատական հարցում, դերանվանական հարցում և այն-ուչ հարցում, X-հարցում և նեքսուս-հարցում, լրացական հարցում և հավաստիական հարցում, ինչպես-ինչու հարցում և այն-ուչ հարցում, բաց հարցում և փակ հարցում, անորոշ ստորոգելիական հարցում և անորոշ կապակցական հարցում)։

Ինչպես ցույց է տալիս տարբեր լզվաբանների աշխատությունների քննությունը, նրանցից շատերը իրենց հետազոտությունները կատարում են ոչ թե մեկ ուղղությամբ, այլ բազմակողմանիորեն՝ ձգտելով հարցման էությունը ավելի ամբողջական ներկայացնել՝ Այս տեսակետից առավել հատկանշական է, օրինակ, Ծապերսենի, Բոլինջերի և Շեյակովայի ուսումնասիրությունները։

Ժամանակակից գրական հայերենի հարցական նախադասությունները դասակարգելիս՝ մենք ուշադրություն ենք դարձրել նշված բոլոր կետերին, փորձել ենք հնարավորին չափ հաշվի առնել և ի մի բերել գոյություն ունեցող հիմնական մոտեցումները։

2. ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀԱՐՑԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Հարցման ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հաղորդակցման իրականացման երեք հիմնական կողմերին՝ խոսող, խոսակից և իրադրություն, որի տակ հասկացվում են այն պայմաններն ու հանգամանքները, որոնցում տեղի է ունենում խոսակցությունը:

1. Խոսողի դիրքերից մոտենալու դեպքում՝ ուսումնասիրվում է հարցական նախադասությունը ինքնին, նրա կառուցվածքը, իմաստը և գործառությունը:

2. Խոսակցի դիրքերից մոտենալու դեպքում, մեր ուշադրությունը արդեն բևեռվում է հարցման պատասխանների կառուցվածքին, իմաստին ու գործառությանը:

3. Իրադրության ուսումնասիրության դեպքում ուշադրություն է դարձվում այն բանին, թե որտե՞ղ և ի՞նչ պայմաններում է կատարվում խոսակցությունը, ովքե՞ր են խոսողները, միմյանց ծանոթ են, թե ոչ, ո՞վ է առաջինը սկսել խոսակցությունը, այն սկսվել է հարցո՞վ, թե մեկ այլ տեսակի նախադասությամբ, խոսակիցը լսել և անմիջապես արձագանքո՞ւմ է դիմացինի խոսքին, թե չլսելու կամ չկամենալու պատճառով՝ չի պատասխանում և այլն:

Մարդկային վարքի և լեզվական հաղորդակցման պայմաններում հարցումները հանդես են գալիս որպես հաղորդակցման սկիզբ կամ շարունակություն:

1. Հարցումը կաբող է առաջանալ որևէ գործողությունից, ասենք՝ փողոցով գնալիս զրուցակիցը հանկարծ կանգ է առնում կամ գլուխը շրջում է, իսկ ընկերը հարցնում է՝ «Ի՞նչ պատահեց» կամ «Ո՞ւմ ես տեսել»: Կամ երբ դռան դանդը տալիս են, մեկը ներսից հարցնում է՝ «Ո՞վ է» կամ «Ի՞նչ եք ուղում»: Այս հարցումները մեծ մասամբ հարցական բառով են, բայց երբեմն կարող են լինել նաև առանց հարցական բառի: Ասենք, ինչ-որ մեկը տոն է մտնում և տանտերը հարցնում է՝ «Եկա՞ր», իսկ եթե չի տեսել ներս մտնողին, ապա կհարցնի՝ «Ո՞վ եկավ»:

2. Հարցումը կարող է առաջանալ ոչ հարցական՝ պատմողական կամ հրամայական խոսքերից: Երբ մեկը, ինչ-որ բան պատմելիս, ասում է «Վաղը գնալու եմ թատրոն», դիմացինը հարցնում է՝ «Վաղը թատրոն ես գնալու» կամ «Թատրոն»:

Ինչպես տեսնում ենք, այս հարցումները կարող են լինել ինչպես հարցական բառով, այնպես էլ առանց հարցական բառի. կարող են կրկնել ինչպես ամբողջ նախորդ արտասանվածքը, այնպես էլ նրա մի մասը:

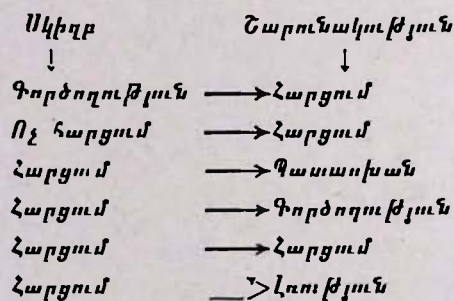
3. Հարցումը կարող է լինել հաղորդակցման սկիզբ և անմիջապես պատասխան հայցել:

4. Հաճախ խոսողը հարցման միջոցով դիմացինից ոչ թե պատասխան է պահանջում, այլ նրան մղում է որևէ գործողության, ինչպես՝ «Գրիչդ մեկ բուսեով շե՞ս տա», «Մի քիչ այն կողմ շե՞ս նստի» և այլն:

5. Հարցումը կարող է առաջանալ նախօրոք տրված որևէ հարցումից: Ասենք, մեկը հարցնում է՝ «Ո՞ր ես դնում» և դիմացինը նույնպես պատասխանում է հարցով՝ «Ո՞ր եմ գնում» կամ «Իսկ ո՞ր կկամենայիք»: Եթե նախօրոք տրված հարցումը հարցական բառով է, ապա դիմացինի հարցումը նույնպես կլինի այդպիսին: Եթե նախօրոք տրված հարցումը առանց հարցական բառի է, ապա դիմացինինը կարող է լինել ինչպես հարցական բառով, այնպես էլ առանց դրա:

Նախօրոք տրված հարցմանը դիմացինը կարող է պատասխանել (ժողովրդա-խոսակցական լեզվում) «Ի՞նչ» կամ «Ի՞նչ ասացիք» կամ «Ո՞ր» «Ինչպե՞ս» և «Հը՞» հարցումներով:

6. Հարցմանը ոչ մի պատասխան չի տրվում, և խոսողը երկրորդ անգամ է կրկնում իր հարցումը: Այս ամենը կարելի է ներկայացնել հետևյալ գծագրերի ձևով.

Հարկ է նշել, որ սկիզբ և շարունակության հասկացությունները այստեղ պայմանական ու հարաբերական են, քանի որ արտաբերված են մարդկային գործողությունների և հաղորդակցման

անսահմանավակ շղթայից: Յուրաքանչյուր սկիզբ կազմող գործողություն կամ խոսողական ակա մեկ այլ հարաբերությամբ հաջորդում է որևէ այլ գործողության կամ խոսողության: Իսկ յուրաքանչյուր շարունակություն իր հերթին կարող է դիտվել որպես ինչ-որ ուրիշ գործողության կամ էլ խոսողական ակտի ակզբնավորում:

Այս վեց դեպքերից մեկը ավելի շատ հետաքրքրում է երրորդը (իբրև լեզվական տեսակետից առավել ընդգրկող), որովհետև այդ հարցատեսակի բառային, քերականական և հնչյթաբանական կողմերը քննելով, ուսումնասիրած կլինենք նաև մյուսներին: Այնպես, որ ներկա հետազոտության մեջ ելակետային հիմք է վերցվում 3-րդ կետը:

Այս ուսումնասիրության մեջ հարցումների տարբերակման հիմքը նրանց արտահայտման էական միջոցներն են՝ հարցական հնչերանգը, հարցական բառերի և որոշակի շաղկապների առկայությունը կամ բացակայությունը, հարցման պատասխանների բնույթը, նախադասության շարադասությունը, խոսողի հաղորդակցական նպատակադրումը և այլն:

ՀԱՐՑՄԱՆ ԿԱՍԱԿԱՐԴՈՒՄԸ ԸՍՏ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ

Ըստ հարցական բառի առկայության կամ բացակայության տարբերակվում է հարցումների երկու մեծ խումբ. Ա) հարցական բառով հարցում և Բ) առանց հարցական բառի հարցում:

Ա) Հարցական բառով հարցում

Հարցական բառով հարցումը բաժանվում է երկու ենթախմբի. ա) միջուկային, դերանվանական կամ ինչու-որ հարցման և բ) եղանականիչ կամ մի քանի հարցման:

ա) Միջուկային կամ ինչու-որ հարցում

Ինչու-որ հարցումը հաճախ օգտագործվում է առանց հարցական հնչերանգի, որովհետև հարցման մեջ առկա հարցական դերանունը հարցման ինֆորմացիա արտահայտելու պատասխանատվությունը վերցնում է իր վրա: Այս հարցումները հայերենում ձևավորվում են հարցական դերանունների միջոցով, որոնք են. ո՞վ, ի՞նչ,

ինչպիսի՞, ինչքան, ինչպիսի, ինչպե՞ս, ինչո՞ւ, ո՞ւր, որքա՞ն, որ-
չա՞փ, որպիսի՞, ո՞րեւորդ, որեւ՞ղ, ե՞րբ, քանի՞, քանի՞սը, քա-
նի՞քեւորդ բառերը:

Ինչու-որ հարցման ժամանակ խոսողը չգիտի որե՞տեմ եւ
հարցման միջոցով ձգտում է ստանալ որոշակի պատասխան: Այս
դեպքում հարցումը անմիջապես վերաբերում է նախադասության
որե՞տեմ անդամի, որի կոնկրետ բովանդակությունը անհայտ է խո-
սողին, օրինակ՝ Ի՞նչ ես անում (ՎՊ)¹³, Ինչո՞ւ ես խփում (ԴԴ),
Ո՞ր ժամին կարող եմ տեսնել (Մ): Ինչո՞ւ տուն չի գալիս (ԴԴ):
Ինչո՞ւ չես պսակվում (ՎՊ): Որտե՞ղ եք վիրավորվել (ՎՊ): Ո՞վ
էր երեկվա երիտասարդը: Իրենց տունը ո՞րն է (ՀԹ): Ինչպե՞ս ես
զգում եմ այսօր: Ո՞րտեղից ես գալիս (ՍԶ):

Ինչու-որ հարցման մեջ անհայտ է նախադասության կառուց-
վածքային տարրը, իսկ պատասխանի բնույթը շատ կոնկրետ է:
Այս հարցումներին կարելի է տալ եւ՛ լրիվ, եւ՛ կարճ պատասխան:
Այսպես՝ «Ո՞վ է երեկվա երիտասարդը» հարցմանը կարելի է պա-
տասխանել՝ «Երեկվա երիտասարդը ընկերս է» կամ էլ՝ ուղղակի
մեկ բառով՝ «Ընկերս»:

Որպես կանոն, հարցական դերանունները օգտագործվում են
նախադասության սկզբում, բայց հաճախ կարող են օգտագործվել
նախադասության միջին մասում: Դա հիմնականում պատահում է
տեղ, ժամանակ, ինչպես նաև զանազան իրավիճակ և հոգեվիճակ
ցույց տվող բառերից ու կապակցություններից հետո, ինչպես՝
Այսօր ի՞նչ օր է (ՎՊ): Գլուղից ե՞րբ ես եկել: Առավոտյան ինչո՞ւ
չեկար դպրոց: Հոգնած ուղեղով ի՞նչ կարող ես անել և այլն:

Երբեմն այս հարցումները օգտագործվում են նաև ուժեղ ընդ-
գծված հարցական հնչերանգով. դա լինում է հարցման հետ զար-
մանք, զայրույթ, չկամեցողություն և այլ ներքերանգներ արտա-
հայտելու դեպքում, օրինակ՝ Հիմա ի՞նչ ես անելու, հիմա (ՎՊ):

Հաճախ հայերենում ինչու-որ հարցմանը տրվում է այդ հարց-
ման բառային կազմը ունեցող պատասխան միայն ենթակայի և
օժանդակ բայի տեղերի տեղափոխմամբ, օրինակ՝ «Ո՞ւր ես դնում»
հարցմանը տրվում է «Ուր դու ես գնում» կամ «Ուր որ դու պա-
տասխանը: Նման պատասխան տալով խոսակիցը խոսողին հաս-
կացնում է, որ չնայած դիմացինը թաքցնում է իր գնալու վայրը,

¹³ Աշխատանքում օգտագործված են հետևյալ համառոտագրությունները՝ ՀԹ
(Հ. Թումանյան), ԱԻ (Ա. Իսահակյան), ԴԴ (Դ. Դեմիրճյան), Մ (Մուրացյան),
ՍԶ (Ս. Զորյան), ՎՊ (Վ. Պետրոսյան), ՀՄ (Հ. Մաթևոսյան):

բայց ինքը հասկանում է, ուր է նա գնում, և ինքն էլ է գնում այնտեղ:

Վերոհիշյալ ինչու-որ հարցումները ըստ կառուցվածքի պարզ էին, բայց կարող են լինել նաև բարդ (բարդ համադասական և բարդ ստորադասական) և թերի Օրինակ՝ բարդ համադասական— Ո՞վ է, ի՞նչ կնիկ է (ԴԴ). Ո՞վ տեսավ, ո՞վ լուրի կծիկը գյուղամեջ գցեց (ՎՊ). Այլևս ի՞նչ կարիք կա մնալու, ի՞նչ պիտի ստուգես (ՎՊ). Երբ իմացան, երբ հասցրին հավաքվել (ՎՊ), բարդ ստորադասական— Բայց ինչո՞ւ չեք ուղում, որ գեղեցկությունը լինի տանելի (ՍՁ). Եթե իբրև կթի՞ն կհասնես, էլ ինչո՞ւ ես հարցնում (ՀՄ). Բայց ի՞նչ եղավ այն օրը, երբ Զարեն կանգնել էր արահետի վրա (ՀՄ), թերի— Սրտս փեղի է, — ասաց Լևոնը: Ի՞նչը: — Որ դիրեկտորի անունը Աղաբեկ է (ՎՊ). Չես փոխվել, — ասաց Լևոնը: — Ինչո՞ւ Սրամտության գծով (ՎՊ): Թերի հարցական նախադասությունները հատկապես կիրառական են ժողովրդա-խոսակցական լեզվում:

բ) Ծ զ ա ն ա կ ա ն ի շ կ ա մ մ ի թ ե հարցում

Հայերենում հարցական դերանուններին ղուգահեռ, կան սակավաթիվ բառեր, որոնց առկայությունը նախադասության կազմում նույնպես հուշում է, որ մենք գործ ունենք հարցման հետ: Դրանք հարցական եղանականիշ բառերն են. մի՞թե, արդյո՞ք, չի՞նք, չի՞նք՝ բե և չէ՞ որ¹⁹:

Այս կարգի բառերը հանդես են գալիս որպես ուրույն հարցական ցուցիչներ, որոնք հարցմանը հաղորդում են որոշակի իմաստային և զգացմունքային երանգավորում: Դրանք հարցում արտահայտելու կարողությամբ հավասար են հարցական դերանուններին, բայց իրենց գործառնությամբ բոլորովին տարբեր են. այնպես որ սխալ կլինի սրանք նույնացնել հարցական դերանունների հետ:

Մի՞թե-ով և արդյո՞ք-ով կազմված հարցումը արտահայտում է հարցնողի զարմանքը և կասկածը հարցման մեջ նշված իրողության կամ գործողության (մեծ մասամբ դիմացինի կողմից կատարած, կատարվող, կատարվելիք գործողության) նկատմամբ:

¹⁹ Իրեմի, իրավ, գուցե, իսկապես և այլ եղանականիշ բառերը նույնպես կարող են հանգես գալ հարցականության գործառնությամբ, բայց մյուսների նման հարցականությունը սրանց միակ գործառնությունը չէ: Սրանք կարող են գործածվել նաև այլ տեսակի նախադասությունների կազմում:

Հարցմանը կասկածի և զարմանքի (կամ դրանցից երկուսի) երանգավորումը հաղորդելը կախված է համապատասխան իրադրությունից: Օրինակ՝ Մի՞թե աշխատել չես ուզում: Մի՞թե կարելի է այդ ամենը մոռանալ: Մի՞թե սրա համար մենք այսքան սովորեցինք: Արդյո՞ք հնարավոր է թողնել և հեռանալ: Արդյո՞ք նա կդա նորից ինձ տեսնելու:

Զլինի՞-ով և շլինի՞ թե-ով կազմված հարցումը արտահայտում է խոսողի կարծիքը որևէ երևույթի կամ դիմացինի կատարածի նկատմամբ. այն էլ այնպիսի կարծիքը, որն հագեցված է կասկածով և տարակուսանքով: Օրինակ՝ Զլինի՞ անձրև է գալու: Զլինի՞ հարևանուհուդ հետ ես կյանքդ կապելու: Զլինի՞ թողնելու ես ուսումդ: Զլինի՞ թե դու ես նրան պատմել:

Չէ՞-որ-ով կազմված հարցումը հաստատում է ինչ-որ եղելություն, իրողություն կամ գործողություն և կամ հաղորդում է որևէ իրական փաստ: Այս հարցումը օգտագործվում է և՛ խոսողի կողմից, և՛ խոսակցի կողմից, բայց ավելի շատ խոսակցին է օգտվում նրանից: Այսպիսի հարցմամբ խոսակցը պատասխանում է դիմացինի հարցմանը՝ միաժամանակ հայտնելով նրան կատարվածի պատճառը, պատճառաբանելով, որ տվյալ իրողությունը կամ երևույթը կատարվել, կատարվում և կատարվելու է հետևյալ նպատակով: Օրինակ՝

Խոսակցի կողմից

Խոսողի կողմից

Ա. Ինչո՞ւ ես հարցնում Արամից:

Ա. Դիմիր Հակոբյանին...

Բ. Չէ՞ որ սիրում եմ նրան:

Ա. Չէ՞ որ նա քո բարեկամն է:

Ա. Ինչպե՞ս կարելի է այդպես Ա. Ընկերդ անպայման կօգնի:

Ա. Չէ՞ որ նա լավ մարդ է:

Բ. Չէ՞ որ այլ ելք չունեմ:

Ծղանականիչ հարցման դեպքում խոսողն ունի իրեն նախօրոք հայտնի ինչ-որ ինֆորմացիա, որի բովանդակության նկատմամբ էլ հենց արտահայտում է իր սուբյեկտիվ որոշակի վերաբերմունքը:

Այս տեսակետից հարց է առաջանում «Մի՞թե տուն ես գնում» հարցման մեջ մի՞թե-ն ավելանում է «Տուն ես գնում» հաստատական նախադասության, թե «Տո՞ւն ես գնում» հարցական նախադասության վրա:

Ուշադիր վերլուծությունից հետո երևում է, որ այն ավելանում է «Տուն ես գնում» հաստատական նախադասության վրա:

Այս փաստը մեկ անգամ ևս ապացուցում է, որ մի՞թե-ն ինքնուրույնաբար կարող է հաստատակ նախադասությունը վերածել հարցականի, որովհետև խոսողը մինչև շունենա որոշակի ինֆորմացիա ինչ-որ երևույթի մասին, երբեք չի կարող օգտվել եղանականիշ հարցումից:

Բ) Առանց ճարցական բառի ճարցում

Այս հարցման մեջ հարցական բառեր չկան և հարցումը ձևավորվում է հիմնականում հարցական հնչերանգով, որոշ դեպքերում նաև ձևական ալլ միջոցների մասնակցությամբ: Առանց հարցական բառի հարցումներն ունեն մի շարք ենթատեսակներ:

- ա) Կապակցային կամ այո-ոչ հարցում
- բ) Ընտրանքային կամ թե հարցում
- գ) Համեմատական կամ քան հարցում
- դ) Լրացուցիչ կամ իսկ հարցում
- ե) Կցորդային կամ չէ հարցում

ա) Կապակցային կամ այո-ոչ հարցում

Այո-ոչ հարցական նախադասության կառուցվածքը նման է պատմողականին, սակայն այստեղ անհայտ է նրա կառուցվածքային հարաբերությունը, այսինքն՝ ենթակայի և ստորոգյալի միջև եղած կապը:

Նշված հարցական նախադասությունների դեպքում հարցումը արտահայտվում է միայն հարցական հնչերանգի միջոցով: Օրինակ՝ Քննարկումից հետո գնանք գարեջրի (ՀՄ): Փեսայիցդ գո՞հ ես (ՀՄ): Գիշերվա կոնյակից շունե՞ս (ՎՊ): Բացակա ունե՞ք (Վ): Գրքերը շե՞ս բերել:

Նման հարցումներին կարելի է տալ կարճ՝ այո կամ ոչ պատասխան կամ հարցման մեջ շեշտված բառով պատասխան կամ էլ լրիվ պատասխան:

Այսպես, «Տուն գնալու՞ ես» հարցմանը կարելի է պատասխանել. «Այո կամ ոչ կամ «Այո գնալու եմ» կամ «Այո, տուն եմ գնալու»:

Երբ այո-ոչ հարցման ստորոգյալը ժխտական կառուցվածքի է, ապա նրան տրվում է միայն ոչ-ով պատասխան: Այսպես՝ «Գրքերը շե՞ս բերել» հարցմանը կարելի է պատասխանել ոչ կամ չեմ բերել, կամ էլ բերել եմ, այո-ի փոխարեն:

Վերևում բերված այս-նչ հարցումները ըստ կառուցվածքի պարզ էին, բայց նրանք կարող են լինել բարդ (բարդ համադասական և բարդ ստորադասական) և թերի՝ Օրինակ՝ բարդ համադասական—նրան հարցրիր, և նա ոչինչ չպատասխանեց։ Վարդանը գնաց, իսկ Աշոտը հրաժարվեց գնալուց։ Բարդ ստորադասական—Ձէի՞ք ասի, որ ներս գա (ՎՊ)։ էդ երեք հարյուրից մեկը չկա՞, որ հաջողացնի ինձ համար (ՎՊ), Թերի—փոխանակ տրվելու «Երեկվա աղջկա մասին է խոսքը» հարցումը, տրվում է. «Երեկվա՞ աղջիկը» հարցումը. «Նո՞ւյն ժամին սպասեմ քեզ» հարցման փոխարեն տրվում է. «Նո՞ւյն ժամին» հարցումը։ Թերի հարցումների օգտագործումը կախված է խոսակցության պայմաններից և նախորդող խոսակցությունից։ Սրանք նույնպես շատ կիրառական են ժողովրդա-խոսակցական լեզվում։

Այս-նչ հարցումները, ըստ խոսողի կողմից իր տված հարցման պատասխանի գույակման կամ ենթադրման աստիճանի, լինում են 1) չեզոք, 2) ենթադրական և 3) հավաստիական։

1) Չեզոք հարցում, երբ խոսողի վերաբերմունքը տրվող պատասխանի նկատմամբ չեզոք է։ Խոսողը հավասարապես կարող ստանալ և՛ այո, և՛ ոչ պատասխան, օրինակ՝ Ուրիշ բան ունե՞ս ասելու (ՎԴ)։ Նվիրե՞մ քսան միավոր (ՀՄ)։ Մոտո՞ փող մնա՞ց։

Չեզոքի դեպքում հարցաշեշտը²⁰ միշտ դրվում է հարցման ստորոգյալի վրա։ Ուրեմն, երբ հարցաշեշտը դրվում է ստորոգյալի վրա, ապա հաստատ կարելի է ասել, որ այդ հարցումը չեզոք է։

2) Ենթադրական հարցում, երբ խոսողը ինչ-որ չափով ենթադրում է իր հարցման պատասխանը, օրինակ՝ Դու դո՞ւրս ես գալիս (ՀԴ)։ Տետրակնե՞րս էլ վառեցիք (ՎԴ)։ Կենտրո՞ն ես գնում (ՎԴ)։ Տո՞ւն ես գնում։

Ենթադրական հարցման դեպքում հարցաշեշտը միշտ դրվում է ստորոգյալից բացի այլ անդամների վրա։ Եթե հարցաշեշտը դրվում է ստորոգյալի լրացման վրա, ապա այն, որպես կանոն, տեղափոխվում է ստորոգյալից առաջ։ Պատահում են դեպքեր, երբ հարցնողը լրացումը թողնում է ստորոգյալից հետո։

Այսպես՝ ասում են «Գնացիր տո՞ւն» փոխանակ ասելու. «Տո՞ւն գնացիր»։ Եթե ենթադրական հարցման ստորոգյալը վեր-

²⁰ Հարցաշեշտի տակ հասկանում ենք հարցական հնչադասության գլխավոր շեշտը։

լուծական կազմության, ապա օժանդակ բայը և հարցաշեշտը կրող լրացումը միշտ տեղափոխվում են ստորոգյալից առաջ: Ինչպես՝ Տո՛ւն ես գնում: Գի՛րք ես գնել: Առավոտյա՞ն ես եկել: Գյուղի՞ց ես վերադարձել:

Վերլուծական կազմություն ունեցող ստորոգյալով ենթադրական հարցումը միշտ ունի կայուն շարահասություն՝ լրացում՝ օժանդակ բայ-բուն բայական մաս:

Շատ հաճախ այս միջուկին կարող են հաջորդել կամ նախորդել նախադասության այլ անդամներ՝ կամ կապակցություններ, ինչպես՝ Գյուղից այսօ՞ր ես եկել: Երեկ երեկոյան թատրո՞ն ես գնացել: Մեր գյուղի վերին ծայրին գտնվող տա՞նն ես ապրել ե. այլն:

3) Հավաստիական հարցում, երբ խոսողը մեծ հավանականությունամբ գիտի թե ինչ պատասխան է սպասվում, օրինակ՝ Ասում ես լա՞վ անցավ (վՊ): Ասում ես շա՞տ բան պիտի փոխեմ (վՊ): Երեխաները դեռ չե՞ն քնել: Ուղում ես ինձ հե՞տ գալ:

Առաջին, երկրորդ, չորրորդ հարցումների դեպքում սպասվում է այն պատասխան, իսկ երրորդի՝ ոչ:

Հատկապես հավաստիական են այնպիսի հարցումները, որոնք պարունակում են դեռ, արդե՞ն, ուրեմն, ասում ես, մինչև ճիմա ե նման տիպի բառեր ու կապակցություններ:

Շատ հաճախ դրական պատասխան պահանջող այն-ոչ հարցմանը տրվում է ոչ թե այո, այլ նրան իմաստով համարժեք ուրիշ բառերով պատասխան, ինչպես՝ իճարկե, անշուշտ, հարկավ, անտաբանվոյս, անպայման, անկասկած և այլն: Իսկ երբ հարցման ստորոգյալը ժխտական կազմության է, տրվում է ինչպես չէ և նման այլ պատասխաններ:

Ժխտական պատասխան պահանջող հարցմանը ոչ-ի փոխարեն տրվում է նրան համարժեք իմաստ ունեցող բառերով կամ կապակցություններով պատասխան, ինչպես՝ բոլորովին, բնավ, ամենեկին, երբեք, ոչ մի դեպքում, մտքովդ չանցնի, այդ էր պակաս և այլն: Երբեմն ոչ-ի փոխարեն խոսակիցը պատասխանում է ճարտասանական հարցական նախադասության միջոցով, որով ավելի խիստ է արտահայտում իր ժխտական վերաբերմունքը: Օրինակ՝

Ա. Խանութ գնալո՞ւ ես:

Բ. Ուրիշ բան ու գործ չունե՞մ:

կամ՝

Ուրիշ դարդ ու ցավ չունե՞մ:

կամ՝

Ամեն ինչ լրիվ էր, դա՞ էր պակասում:

Այս հարցական նախադասությունները միշտ օգտագործվում են խոսողի խոսքից հետո: Երկխոսության ժամանակ այն երբեք չի կարող հանդես գալ որպես խոսքի առաջին մաս, այն միշտ կիրառվում է խոսակցի կողմից:

Այո-ոչ հարցմանը տրվում է ինչպես որոշակի այո կամ ոչ պատասխան, այնպես էլ անորոշ պատասխան: Անորոշ պատասխան տրվում է չգիտեմ, եսիմ, ո՞վ գիտի, աստված գիտի, ի՞նչ իմանամ բառերի ու կապակցությունների միջոցով:

Միակ պատասխանը, որ կարելի է տալ և՛ այո-ոչ, և՛ ինչու-ոչ հարցումներին՝ անորոշ պատասխանն է:

բ) Ը ն տ ր ա ն ք ա յ ի ն կամ թ ե հարցում

Ընտրանքային հարցումն ունի յուրահատուկ շարահյուսական կառուցվածք և խոսողի որոշակի հաղորդակցական նպատակադրում: Նման կառուցվածքը հատուկ է միայն այս կարգի հարցական նախադասություններին:

Ընտրանքային հարցումները լինում են երկու տեսակ. 1) երկ-եզր և 2) բազմեզր:

1) Երկեզր ընտրանքային հարցումը կարող է ունենալ միայն երկու եզր, օրինակ՝ Մարտին գա՞մ, թե չգամ (ՀՄ): Ինձ հետ գա-լի՞ս ես, թե ոչ: Ես տեսնեմ իշու առաջը բան կա՞, թե ոչ (ԱԻ): Զա՞ղ էր, թե չէ (ՀԹ): Արդյոք եղե՞լ է նա, թե չի եղել (ԱԻ):

Երկեզր ընտրանքային հարցման դեպքում հարցաշեշտը պարտադիր կերպով դրվում է հարցման առաջին մասի ստորոգյալի վրա: Ընտրանքային հարցման վերջին եզրը միշտ զուգամիտում է առաջին շարույթի անդամներից որևէ մեկի հետ: Հարցաշեշտը դրվում է այդ զուգամիտվող բառի վրա, որը վերցվում է որպես ընտրանքային հարցման առաջին եզր: Եվ քանի որ երկեզր ընտրանքային հարցման դեպքում վերջին եզրը զուգամիտում է առաջին շարույթի ստորոգյալի հետ, ուստի հարցաշեշտը նրա վրա էլ հենց դրվում է:

Երկեզր ընտրանքային հարցման մեջ շատ հաճախ հանդես է գալիս անորոշ դերբայը: Նման դեպքերում հարցման երկրորդ

ձերը նույն առաջին շարույթի բայն է վերցված ժխտված ձևով կամ էլ նրան հակառակ իմաստով որևէ բայ: Օրինակ՝ Լինե՞լ, թե չլինե՞լ, Գնա՞լ, թե չգնա՞լ, Կանգնե՞լ, թե չարժվե՞լ, Աշխատե՞լ, թե հանգստանա՞լ, Կովե՞լ, թե հանձնվե՞լ, Համբերե՞լ, թե չհամբերե՞լ:

2) Բազմեզր ընտրանքային հարցումը կարող է ունենալ երկու և ավելի եզրեր, օրինակ՝ Հավը տապակա՞ծ ես սիրում, թե՛ խաշած (վՊ): Երևանի՞ց ես, թե Կիրովականից (ՀՄ): Ե՞ս էի լավը, թե Սահակը (ՀՄ): Կինո՞ ես գնալու, թե թատրոն: Կարինե՞ն է սիրուն, Մակարովա՞ն, թե Ռիման (ՀՄ): Հանգստանանք լեռներո՞ւմ, գյուղո՞ւմ, թե ծովափո՞ւմ: Դու նախընտրո՞ւմ ես տա՞նձ, խնձո՞ր, գե՞ղձ, թե խաղող: Դ

Բազմեզր հարցման դեպքում հարցաշեշտը անպայման դրվում է հարցման առաջին շարույթի բացի ստորոգյալից այն ցանկացած անդամի վրա, որի հետ զուգամիտում է բազմեզր հարցման վերջին եզրը:

Նշենք, որ հայերենով խոսողները, շատ հաճախ շեղվելով կանոններից, հարցաշեշտը դնում են բազմեզր ընտրանքային հարցման առաջին շարույթի ստորոգյալի վրա (Ջրի գնա՞մ, թե հացի):

Բազմեզր ընտրանքային հարցման վերջին եզրը կարող է զուգամիտել.

ա) Հարցման առաջին մասի ենթակայի հետ, ինչպես՝ Սուրենը քեզ խփեց, թե Ռուբենը Դո՞ւ ես լավ սովորում, թե ընկերդ:

բ) Հարցման առաջին մասի ուղիղ խնդրի հետ, ինչպես՝ Տա՞նձ ես կամենում, թե խնձոր: Գի՞րք ես կարդում, թե թերթ: Քեզ ժամացո՞ւյց նվիրեցին, թե մատանի:

գ) Հարցման առաջին մասի անուղղակի խնդրներից որևէ մեկի հետ, ինչպես՝ Գիրքը Սուրենի՞ն տվեցիր, թե Վարդանին: Ոտքո՞ւմ ես գնալու թե մեքենայով:

հ) Հարցման առաջին մասի պարագաներից որևէ մեկի հետ, ինչպես՝ Քաղաքո՞ւմ ես ապրում, թե գյուղում: Ձեր երեկոն ուրա՞խ անցավ, թե տխուր: Այսօ՞ր ես քաղաք մեկնելու, թե վաղը:

զ) Ամբողջ առաջին մասի հետ, ինչպես՝ Աշոտենց տա՞նն ես քնելու, թե գնալու ես Սուրենենց տուն: Գի՞րք ես ուզում կարդալ, թե ուզում ես կինո գնալ:

Ինչպես նշվեց, բազմեզր ընտրանքային հարցումը կարող է ունենալ երկու և երկուսից ավելի ցանկացած թվով եզրեր: Որքան

եզրային անդամների թիվը ավելանում է, այնքան սպասելիք պատասխանի հավանականությունը թուլանում է: Երկուսի դեպքում սպասվող պատասխանի հավանականությունն ամենամեծն է: Խոսողն իր հարցմանը տրվող բոլոր հնարավոր պատասխաններից ընտրում է միայն երկուսը և հարցնում դիմացինին, որպեսզի նրանից իմանա, որն է իրականությունը համապատասխանում:

Նշենք, որ «Դպրոց գնալու» ես, թե ոչ» հարցմանը պատասխան է տրվում միայն ոչ-ով, իսկ այո-ով չի տրվում: Այո-ի փոխարեն տրվում է զնալու եմ պատասխանը:

Հետաքրքիր է, թե ինչու երկեզը ընտրանքային հարցմանը (ասենք՝ Դպրոց գնալու» ես, թե ոչ) հնարավոր է տալ ոչ պատասխան, իսկ այո հնարավոր չէ: Այդ բացատրվում է երկու պատճառով.

1) Երկեզը ընտրանքային հարցման մեջ այո չի օգտագործվում: Այո-ի փոխարեն վերցվում է ստորոգյալի ուղիղ ձևը, որը գրվում է առաջին շարույթում և հանդես է գալիս որպես հիմնական իմաստակիր միավոր:

2) Ընտրանքային հարցմանը որպես պատասխան տրվում է նրա եզրերից մեկը, և քանի որ երկեզը ընտրանքային հարցումը այո չի պարունակում, ուստի այո-ի փոխարեն որպես պատասխան տրվում է ստորոգյալի ուղիղ ձևը, որն իր իմաստով համապատասխանում է այո-ին:

Հարց է առաջանում, «Դպրոց գնալու» ես, թե ոչ» երկեզը ընտրանքային հարցման նմանողությունամբ արդյո՞ք չի կարելի կազմել «Դպրոց չե՞ս գնալու, թե այո» հարցումը: Ինչպես տեսնում ենք, բերված հարցումը ծիծաղելի է և հայերեն չի հնչում: «Դպրոց գնալու» ես, թե ոչ» հարցում հնարավոր է կազմել, որովհետև «Դպրոց գնալու» ես» հարցմանը կարելի է տալ և՛ այո, և՛ ոչ պատասխան: Քանի որ որպես ընտրանքային հարցման պատասխան վերցվում է նրա եզրերից մեկը և «Դպրոց գնալու» ես» հարցման առաջին եզրը (ստորոգյալը) դրական կառուցվածքով է ու իմաստով համապատասխանում է այո-ին, ուստի որպես երկրորդ եզր վերցվում է ոչ-ը, որով և հնարավոր է լինում կազմել «Դպրոց գնալու» ես, թե ոչ» հարցումը: «Դպրոց չե՞ս գնալու, թե այո» հարցումը հնարավոր չէ կազմել որովհետև «Դպրոց չե՞ս գնալու» հարցմանը կարելի է տալ միայն ոչ-ով պատասխան:

Դպրոց չե՞ս գնալու — — — | Ոչ
| (այո չունի)

«Դպրոց չե՞ս գնալու» հարցումը այն պատասխան չունի, որի հետ կարողանա զուգորդվել, իսկ ռչ-ի հետ էլ չի կարող զուգորդվել, որովհետև հարցման երկու մասում էլ կատանանք ժխտում (որն անտրամաբանական է)։

Ընտրանքային հարցման մեջ կան նաև այնպիսի հարցատի-սակներ, որոնք հանդես են գալիս որպես հարցական բառով և առանց հարցական բառի հարցումների մի յուրահատուկ սինթեզ, ինչպես՝ Որտե՞ղ ես ապրում՝ քաղաքո՞ւմ, թե գյուղում։ Ե՞րբ եկար՝ երե՞կ, թե այսօր։ Ի՞նչ ես ուզում, սե՞ր, թե վիշտ։ Ո՞ւմ ես տեսել, Սուրենի՞ն, թե Վարդանի՞ն։

Եթե մյուս ընտրանքային հարցումների դեպքում խոսողը որպես պատասխան սպասում է հարցման եզրերից որևէ մեկը, ապա այս դեպքում խոսողը չի բացառում, որ կարող է ստանալ մի շարք ուրիշ պատասխաններ, քան հարցման եզրերն են։

գ) Համեմատական. կամ քան հարցում

Համեմատական հարցումը կարող է ունենալ միայն երկու՝ այն էլ համեմատվող եզրեր։ Այս դեպքում խոսողը որպես ստա-նալիք պատասխան առաջ է քաշում ոչ միայն երկու անդամներ, այլև համեմատում է դրանք իրար հետ և իր կարծիքն է հայտ-նում, թե դրանցից որն է նախընտրելի։ Այսպիսի հարցման ժա-մանակ խոսողը մեծ մասամբ ստանում է իր ուղած պատաս-խանը։ Օրինակ՝ Ավելի լավ չէ՞ գնալ կինո, քան թատրոն։ Գերա-դասելի չէ՞ կարդալ, քան գրել։

Երբ համեմատական հարցման մեջ օգտագործվում է ռչ Ի՞նչ կապակցությու՞նը, ապա որպես ստանալիք պատասխան վերց-վում է ոչ թե առաջին անդամը, այլ վերջինը։ Օրինակ, «Ավելի լավ չէ՞ գնալ ոչ թե կինո, այլ թատրոն»։

Այսպիսի հարցումներն ունեն ավելի կայուն շարահյուսական կառուցվածք և պարտադիր կերպով ձևավորվում են «ավելի լավ չէ՞» «լավ չէ՞» «ավելի ձեռնտու չէ՞» «գերադասելի չէ՞» և նման կա-պակցությու՞նների միջոցով։

Համեմատական հարցումն առաջին հայացքից նմանվում է ընտրանքային հարցմանը, բայց դա խաբուսիկ նմանությու՞ն է։ Սրանում համոզվելու համար վերցնենք նրանց համապատաս-խան պատմողական նախադասությու՞նները՝ «Գնալու ես կինո՞», թե թատրոն» ընտրանքային հարցմանը համապատասխանող

պատմողականը կլինի՝ «Գնալու եմ կինո կամ թատրոն», իսկ «Իսկ ավելի լավ չէ՞ գնալ կինո, քան թատրոն» համեմատական հարցմանը համապատասխանող պատմողականը կլինի՝ «Ավելի լավ է գնալ կինո, քան թատրոն» նախադասությունը:

դ) Լրացուցիչ կամ իսկ հարցում

Լրացուցիչ հարցումից օգտվում է և՛ խոսողը, և՛ խոսակիցը: Խոսողի կողմից օգտագործվող լրացուցիչ հարցմանը միշտ նախորդում է ինչ-որ ուրիշ հարցում (հաճախ լրացուցիչ հարցմանը կարող է նախորդել նաև պատմողական տիպի նախադասություն): Այն կազմում է նախորդ հարցման շարունակությունը:

Լրացուցիչ հարցման միջոցով խոսողը կամենում է ստանալ լրացուցիչ, օժանդակ տեղեկություն: Խոսողն օգտագործում է լրացուցիչ հարցում այն ժամանակ, երբ չի ուզում կրկնել նախորդ հարցումն ամբողջությամբ, և քանի որ լրացուցիչ հարցումը տարբերվում է նախորդից միայն հարցակիր անդամով և ավելի կարճ է, ուստի խոսողը դիմում է այսպիսի հարցման: Լրացուցիչ հարցումը կարող է ունենալ ինչպես մեկ, այնպես էլ երկու և ավելի անդամ:

Լրացուցիչ հարցումը լինում է երկու տեսակ.

1) Ստորոգյալով հարցում, երբ կրկնվում է նախորդ հարցման միայն ստորոգյալը՝ դրական կամ ժխտական ձևով: Երբ լրացուցիչ հարցման մեջ վերցվում է նախորդի ստորոգյալը ժխտված ձևով, ապա նրան տրվում է միայն ոչ պատասխան, իսկ երբ վերցվում է նախորդի ստորոգյալը դրական ձևով, ապա տրվում է միայն այո պատասխան, օրինակ.

Ա) Ամբողջ օրն աշխատելու՞ ես:

Ա) Այսօր չե՞ս գալու:

Բ) Այո (ոչ):

Բ) Ոչ:

Ա) Իսկ չե՞ս հանգստանալու:

Ա) Իսկ զանգահարելու՞ ես:

Բ) Ոչ:

Բ) Այո:

2) Ոչ-ստորոգյալով հարցում, երբ լրացուցիչ հարցման մեջ կարող են վերցվել նախորդ հարցման մյուս բոլոր անդամները, բացի ստորոգյալից: Այսպիսի լրացուցիչ հարցմանը իբրև պատասխան տրվում է հարցակիր բառ-նույնպես կապակցությունը կամ էլ անորոշ պատասխան: Օրինակ՝

Ա. Վարդանը եկե՞լ է:

Բ. Եկել է:

Ա. Իսկ Սուրեհներ:

Բ. Սուրեհներ նույնպես:

Խոսակցի կողմից օգտագործվող լրացուցիչ հարցումը միշտ հաջորդում է խոսողի պատմողական խոսքին, ինչպես՝

Ա. Աղջիկները եկան:

Բ. Իսկ տղանե՞րը:

Ա. Տղաներն էլ շուտով կգան:

Կ ց ո ղ ա յ ի ն կ ա մ չ է հարցում

Կցորդային հարցումն իր հերթին ևս բաժանվում է մի շարք ենթատեսակների.

1) Չէ կցորդով հարցման միջոցով խոսողն ուղում է իմանալ խոսակցի կարծիքն այն երևույթի, գործողության կամ իրողության մասին, որը նշված է հարցման առաջին շարույթի մեջ: Սովորաբար խոսողը ցանկանում է, որպեսզի խոսակիցը հաստատի իր ասածը, համաձայնվի իր առաջադրության հետ: Որպես կանոն խոսողը գիտի, թե խոսակիցն ինչ պատասխան է տալու, ինչպիսի կարծիք է հայտնելու: Խոսակցի կարծիքը մեծ մասամբ համընկնում է նրա սպասածի հետ: Օրինակ. Ի՞նչ սիրելի աղջիկ է, չէ՞ (ԱՀ): Հետո դուրս եկավ, չէ՞ (ԴԴ): Ձմեռը քո խոտը շուտ վերջացավ, չէ՞ (ՀՄ): Ի՞նչ գիշեր է, չէ՞ (ՎՊ): Այս ես ուզում ասել, չէ՞ (ՎՊ): Այդ պիտի ասեիր, չէ՞ (ԱՀ): Լավ բան հնարեցի, չէ՞ (ՀՄ): Ամեն աշխատանք մի նպատակ ունի, չէ՞ (ՍԶ):

2) Այդպես չէ կցորդով հարցումը համարյա ունի նույն իմաստային նշանակությունը, որպիսին ունի չէ կցորդով հարցումը:

Այս դեպքում խոսողն ավելի շատ է ուզում, որ իր մտածած և հայտնած միտքը ավելի նման լինի դիմացինի այդ երևույթի մասին ունեցած մտքի հետ: Այս նախադասությամբ խոսողը հարցման հետ միաժամանակ հորդորում է դիմացինին, որպեսզի նա համաձայնվի իր հաղորդածի հետ: Դիտարկված խմբի մեջ են մտնում նաև այնպես չէ՞ և այսպես չէ՞ կցորդներով հարցումները, օրինակ՝ Այսօր մեղ մոտ ես ճաշելու, այդպես չէ՞: Դու դարձյալ կհաս ինձ մոտ, այնպես չէ՞: Մենք վանդակները երեկ ձեզ հանձնեցինք տանելու, այնպես չէ՞ (Մ):

3) Ի՞նչ է կցորդով հարցումից խոսակիցը օգտվում է այն դեպքում, երբ խոսողը ինչ-որ բան է ասել կամ կատարել, որն

իր սրտով չէ: Այսպիսի հարցումով նա արտահայտում է և՛ զարմանք, և՛ շկամեցողություն, և՛ անսպասելիություն խոսողի ասածի կամ կատարածի նկատմամբ: Զարմանքի և անսպասելիության երանգը ավելի շատ է: Այսպես, երբ հյուրը վեր է կենում և սկսում է վերարկուն հագնել, տան տերը հարցնում է «Տուն էս գնում, ի՞նչ է»: Կամ երբ հյուրը ասում է «Ուղում եմ գնալ» տան տերը պատասխանում է. «Այսքան շուտ գնում ես, ի՞նչ է»:

Շատ հաճախ խոսողը խոսակցի նպատակի մասին իմացած է լինում մեկ ուրիշից և հանդիպելով նրան դիմում է նշված հարցումով, որը հանդես է գալիս որպես խոսակցության սկիզբ, օրինակ՝ Քննությունից կտրվել ես, ի՞նչ է: Մոսկվա ես գնում, ի՞նչ է: Մեքենա ես գնում, ի՞նչ է: Գլխիցդ ձեռք ես վերցրել, ի՞նչ է:

Ի՞նչ է-ն կարող է հանդես գալ նաև հարցման սկզբում, որից հարցումը ոչ մի իմաստային փոփոխություն չի կրում, ինչպես՝ Ի՞նչ է, շատ ես չարչարվել: Ի՞նչ է, մորդ շես տեսել: Ի՞նչ է, ուզում ես գնալ:

4) Ճիշտ է կցորդով հարցման միջոցով խոսողը դիմում է խոսակցին ասելով՝ տես ես քո կամ ինչ-որ երևույթի մասին գիտեմ հետևյալը և ուզում եմ, որ դու հիմա հաստատես, ճշտես իմ ասածը, օրինակ՝ Այսօր դասերդ շես պատրաստել, ճիշտ է: Դու առաջինը խփեցիր, ճիշտ է: Իմ ասածի պես եղավ, ճիշտ է:

5) Ճիշտ չէ՞ կցորդով հարցումը շատ քիչ բանով է տարբերվում նախորդից: Այս դեպքում խոսողը քիչ ավելի համոզված է պահանջում, որ դիմացինը հաստատի իր ասածը, օրինակ՝ Մեր ֆուտբոլիստները, հաղթեցին, ճիշտ չէ՞: Առավոտ շուտ ես դուրս եկել, ճիշտ չէ՞:

6) Հա կցորդով հարցում—Երբ դիմացինը ինչ-որ բան է ասել և խոսողը մեկ անգամ ևս ուզում է համոզվել իր լսածի մեջ. միաժամանակ ցանկանալով խմանալ՝ արդյո՞ք դիմացինը վստահ է իր հաղորդած մտքի իրավացիության մեջ, օրինակ՝ Մոռացել ես մամայիդ, հա՞ (ԴԴ): Ժաքոյի գործարանն ես գնում, հա՞: Ասում ես շատ եմ վազել, հա՞: Սարից ես գալիս, հա՞:

Այս հարցումները կարող են արտահայտել նաև հեգնանք, ինչպես՝ Քարավան կտրելու գիշեր ա, հա՞: Չես կարենում շնչել, հա՞: Գլուխդ պտտվում է, հա՞:

7) Հը կցորդով հարցում—Հը-ն կարող է ավելանալ և ինչու-ուր, և այն-ու հարցումների վերջում: Բայց ավելի հաճախ այն ավելանում է այն-ու հարցման վերջում և արտահայտում է նույն

իմաստը, ինչ հա կցորդով հարցումը (շատ քիչ տարբերությամբ)։ Օրինակ՝ Բալը թանգ է, հը՞ (ՀԹ)։ Մհերը քեզ դուր չի գալիս, հը՞ (ՍԶ)։ Շորերը բերեցիր, հը՞։ Աշոտի հետ գնացիր, հը՞։ Այլևս չես գնալու, հը՞։ Երբ հը՞-ն ավելանում է ինչու-որ հարցման վերջում, ապա այդ նշանակում է, որ խոսողը գիտի, որ դիմացինը ինչ-որ բան է ուզում ասել, ուստի տալիս է այդ հարցումը որպեսզի շուտ իմանա նրա կարծիքը, օրինակ՝ Խ՞նչ ես ասում, հը՞։ Ո՞ւմ ես ուզում տեսնել, հը՞։ Դու մեզանից ինչո՞ւ վ ես լավը, հը՞ (ՎՊ)։ Երբեմն հը-ն կարող է հանդես գալ նաև հարցման սկզբում, ինչպես՝ Հը՞, չլինի թե զարմանում ես (ՀԹ)։ Հը՞, բարկանում ես դու (ՊԹ)։ Հը՞, հո չես խռովել ինձանից (ՍԶ)։

Շատ հաճախ հարցման սկզբում կամ միջին մասում (առանց նախադասության հիմնական մասից դադարով անջատման) ավելանում է հո մասնիկը, որն ավելի է ուժեղացնում նախադասության հարցականությունը։ Այն հարցմանը վերջից չի ավելանում, և նրա միակ գործառությունը հարցման ուժեղացումն է՝ ուրիշ ոչինչ։ Այս մասնիկը ներմուծվում է միայն այն-ուչ հարցման մեջ, ինչպես՝ Իմ թշնամին հո չե՞ս (ՀԹ)։ Բոլոր էջերը հո չենք մշակելու (ՍԶ)։ Հո հիվանդ չե՞ս (ՍՀ)։ Հո չենք սառի ամբողջ գիշեր (ՎՊ)։

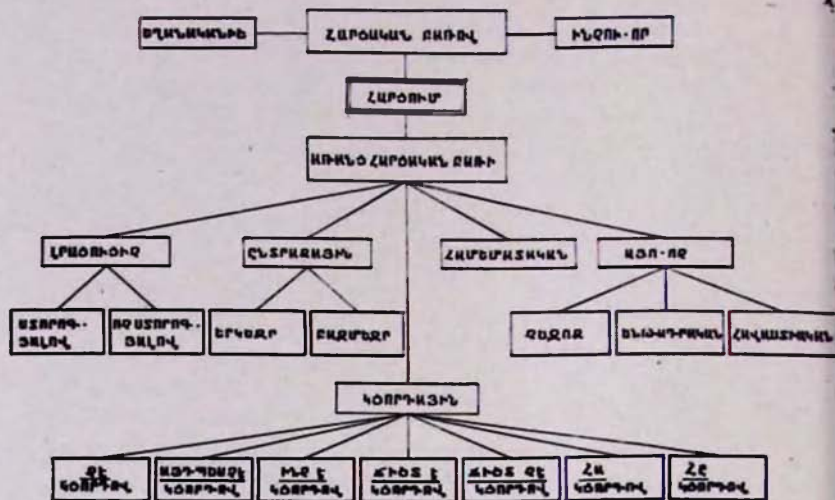
Այսպիսով, ժամանակակից հայերենի բոլոր հարցական նախադասությունները իրենց ենթատեսակներով կարելի է ներկայացնել հետևյալ աղյուսակի տեսքով (աղյուսակ 1)։

• ՀԱՐՑՄԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԸՍՏ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԲՆՈՒՅԹԻ

Ժամանակակից հայերենի հարցման դասակարգումը կատարելիս մենք նախապես հիմնվեցինք հարցական բառերի վրա՝ այդպիսի դասակարգումը ընդունելով որպես սկզբնական աստիճան։ Նշենք, սակայն, որ միայն հարցական բառերի առկայության կամ բացակայության վրա հիմնվելով դասակարգում կատարելը բավարար չէ, որովհետև այդ կերպ հարցման էությունը լրիվ չի բացահայտվում։

Հարցման մասին ավելի լրիվ գաղափար է կազմվում, երբ դասակարգման հիմքում դրվում է նաև նրանց տրվող պատասխանների բնույթը։

Հակառակ ինչու-որ հարցման, ինչպես այն-ուչ հարցումը, այնպես էլ եղանականիչ և առանց հարցական բառի հարցման մնացած ենթատեսակները, բացի ընտրանքային ու լրացուցիչ

Հարցումներից, պահանջում է այն-ու այնպիսի պատասխան: Այս տեսակետից ընտրանքային և լրացուցիչ հարցումները իրենց ստանալիք պատասխանի նկատմամբ ցուցաբերում են որոշ երկվություն:

Երբ հարցական նախադասությունները դասակարգում ենք, հաշվի առնելով նրանց տրվող պատասխանների բնույթը, ապա դարձյալ առանձնացվում է երկու մեծ խումբ.

1) Կոնկրետ բառային պատասխան պահանջող հարցական նախադասություններ, ինչպես՝ Որտե՞ղ ես ապրում:— Երևանում: Ինչպե՞ս անցավ հանգիստդ:— Հիասթափ:

2) Այն-ու այնպիսի պահանջող հարցական նախադասություններ, ինչպես՝ Այսօ՞ր պատահեց այդ:— Այո կամ ոչ: Պիտի գնա՞ս, թե ոչ:— Ոչ: Նուրբ, սեաշ աղջիկ ես սիրում, չէ՞:— Այո:

Այսպիսի դասակարգման ժամանակ առաջին տեսակի հարցումները համընկնում են ինչ-որ հարցման, իսկ երկրորդները՝ առանց հարցական բառի հարցումների հետ. մասնակի խախտում է առաջանում ընտրանքային և լրացուցիչ հարցումների դեպքում, որովհետև նրանք իրենց ստանալիք պատասխանի նկատմամբ ցուցաբերում են որոշ երկվություն:

Վերևում առանձնացված երկեզը ընտրանքային հարցումները մտնում են այդ/ոչ պատասխան պահանջող հարցման, իսկ բազմեզր ընտրանքային հարցումները՝ կոնկրետ բառային պատասխան պահանջող հարցման մեջ: Այսպես՝ «Դպրոց գնալու» ես, թե ոչ» հարցմանը կարելի է պատասխանել միայն ոչ կամ գնալու եմ, իսկ «Գնալու» ես թատրոն, թե կինո» հարցմանը կարելի է տալ թատրոն կամ կինո պատասխանը:

Ավելի մանրամասն ուսումնասիրենք այս հարցումները: «Դպրոց գնալու» ես» հարցմանը կարելի է պատասխանել «Ոչ, չեմ գնալու»: Նման պատասխան կարելի է տալ նաև «Դպրոց գնալու» ես, թե ոչ» հարցմանը: «Ո՛ր ես գնում» հարցմանը կարելի է պատասխանել «Գնում եմ թատրոն» և նախորդի պես պատասխան հնարավոր չէ տալ: Նման պատասխան կարելի է տալ նաև «Կինո» ես գնում, թե թատրոն» հարցմանը:

Ինչպես տեսնում ենք, երկեզը ընտրանքային հարցումը ըստ պատասխանի լրիվ համընկնում է այդ-ոչ հարցման, իսկ բազմեզրը՝ ինչու-որ հարցման հետ: Միայն երկրորդ դեպքում խոսողը դիմացինի ուր գնալու մասին ոչ մի տեղեկություն չունի, իսկ առաջին դեպքում խոսողին հայտնի է, որ դիմացինը գնալու է է կամ կինո, կամ թատրոն, ուստի դիմում է այս հարցմանը՝ իր հարցումն ավելի կոնկրետացնելու համար:

Լրացուցիչ հարցումները նույնպես բաժանվում են այդ երկու մեծ խմբերի մեջ: Ոչ-ստորոգյալով լրացուցիչ հարցումը մտնում է կոնկրետ բառային պատասխան պահանջող հարցման, իսկ ստորոգյալով լրացուցիչ հարցումը՝ այդ/ոչ պատասխան պահանջող հարցման մեջ: Համոզվելու համար յուրաքանչյուրից բերենք մեկական օրինակ:

Ա. Հասմիկը քնե՞լ է:

Ա. Ամռանը մարզվելու ես:

Բ. Քնել է:

Բ. Այո:

(1) Ա. Իսկ Արայի՞կը:

(2) Ա. Իսկ չե՞ս հանգստանալու:

Բ. Արայիկը նույնպես:

Բ. Ոչ:

Ինչպես տեսնում ենք, ոչ ստորոգյալով լրացուցիչ հարցման (1) պատասխանը նման է կոնկրետ բառային պատասխան պահանջող հարցմանը, իսկ ստորոգյալով լրացուցիչ հարցման (2) պատասխանը՝ այդ/ոչ պատասխան պահանջող հարցմանը: Ուրեմն, իրավացի է վերևում կատարված լրացուցիչ հարցման բաժանումը:

Հիմա, եթե կազմենք հարցումների աղյուսակը, հիմք ընդունելով հարցմանը տրվող պատասխանի բնույթը, ապա այն կլինի այսպիսին (աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

Կ ր կ ն ա հ ա ր ց ու մ

Մինչև այժմ ուսումնասիրությունը տարվել էր հիմք ունենալով հիմնականում վերևում առանձնացված 3-րդ կետը, այսինքն՝

Հարցում —> պատասխան

Երբ ուշադրություն ենք դարձնում 5-րդ և 6-րդ կետերին, ապա գործ ենք ունենում կրկնահարցումների հետ, որտեղ կարևոր դեր է խաղում արդեն իրադրությունը: Կրկնահարցումը լինում է երկու տեսակ.

- 1) Կրկնահարցում խոսողի կողմից:
- 2) Կրկնահարցում խոսակցի կողմից:

Առաջինն օգտագործվում է այն ժամանակ, երբ խոսակիցը չսկսելու կամ ինչ-որ պատճառով խոսողին չի պատասխանել, և խոսողը իր հարցման կրկնման միջոցով անպայման պատասխան է պահանջում դիմացիին, օրինակ.

Ա. Դասերդ սովորե՞լ ես:

Ա. Դասերդ սովորե՞լ ես:

Բ. Սովորել եմ:

հոսակիցը կրկնահարցումից օգտվում է այն ժամանակ, երբ իրեն ուղղված հարցումը բուլոբովին շի լսել կամ կամենում է ճշտել իր լսածը կամ էլ համոզվել իր լսածի մեջ: Այստեղ հնարավոր է մի քանի դեպք:

ա) նախորդ հարցումը կրկնվում է ամբողջությամբ, օրինակ՝

Ա. Գյուղում եղե՞լ ես:

Բ. Գյուղում եղե՞լ եմ:

Ա. Այո:

բ) կրկնվում է նախորդ հարցման մի մասը՝ կամ անվանական կամ բայական, օրինակ՝

Ա. Ընկերոջդ սիրո՞ւմ ես:

Բ. Ընկերոջս:

Ա. Այո:

Ա. Ընկերոջդ սիրո՞ւմ ես:

Բ. Սիրո՞ւմ եմ:

Ա. Այո:

գ) Երբ կրկնահարցումի մեջ օգտագործվում է որևէ դերանուն օրինակ՝

Ա. Կինո գնո՞ւմ ես:

Բ. Ո՞ւր ես գնում:

Ա. Կինո:

Ա. Գիրք կարդո՞ւմ ես:

Բ. Ի՞նչ:

Ա. Գիրք կարդո՞ւմ ես:

Բ. Այո:

Երբ ուշադրություն ենք դարձնում վերևում առանձնացված երկրորդ կետի վրա, ապա գործ ենք ունենում կրկնահարցումի մի այլ տեսակի հետ, որի դեպքում կրկնվում է նախորդ ասված ոչ թե հարցումը, այլ որևէ մեկ ուրիշ արտասանվածք: Այս դեպքում նույնպես կարող է կրկնվել ամբողջ նախորդ արտասանվածքը կամ նրա մի մասը՝ օրինակ՝

Ա. Վաղը թատրոն ենք գնալու:

Բ. Ի՞նչ

Ա. Վաղը թատրոն ենք գնալու:

Ա. Վաղը թատրոն ենք գնալու:

Բ. Վաղը թատրոն ենք գնալու:

Ա. Այո:

Ա. Վաղը թատրոն ենք գնալու:

Բ. Ե՞րբ ենք թատրոն գնալու:

Ա. Վաղը:

Ճարտասանական հարցում

Ճարտասանական հարցման ուսումնասիրության ժամանակ հարկավոր է ուշադրություն դարձնել նրա հետևյալ երկու կարևոր կողմերի վրա՝ 1) ձևական և 2) իմաստային:

Ըստ ձևական կողմի, այսինքն՝ քերականական կառուցվածքի, ճարտասանական նախադասությունը հարցում է, իսկ ըստ իմաստի՝ հաստատական նախադասություն:

Սա այն միակ հարցական նախադասությունն է, որի դեպքում խոսողը հարյուր տոկոսով ենթադրում է իր հարցման պատասխանը: Ուրեմն կարող ենք ասել, որ ճարտասանական հարցական նախադասությունների միջոցով խոսողը պատասխան չի սպասում: Նա լավ գիտի իր հարցման պատասխանը, բայց օգտվում է ճարտասանական հարցումից, որովհետև այդ ձևով ավելի դիպուկ և արտահայտում իր միտքը:

Ճարտասանական հարցումները ինքնուրույն, այսինքն՝ միայն չիրենց բնորոշ ձևական ցուցիչներ չունեն: Նրանք ձևավորվում են ինչպես՝ ինչու-ո՞ր, այնպես էլ այո-ոչ հարցական նախադասությունների միջոցով: Օրինակ՝ Ո՞վ չի սիրում լավ արարքը, լավ մարգին (շթ): Ո՞ւմ չեն գայթակղել այդ աղջկա գեղեցիկ աչքերը: Բա տժվժիկի վրայից սառը ջուր կխմե՞ն:

3. ՀԱՐՑՄԱՆ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վերը ուսումնասիրված հարցատեսակներից մի քանիսը ինչպես առօրյա խոսքում, այնպես էլ գեղարվեստական գրականության մեջ հանդիպում են ավելի հաճախ և հարցմանը բաժին ընկնող հաղորդակցման հիմնական ծանրությունը վերցնում են իրենց վրա²¹: Դրանք հետևյալներն են.

- 1) Ո՞ւր ես գնում:
- 2) Տո՞ւն ես գնում, թե թատրոն:
- 3) Տո՞ւն ես գնում:
- 4) Տուն գնո՞ւմ ես:

²¹ Այս առթիվ հատուկ վիճակագրական ուսումնասիրություն չի կատարվել և մենք առաջնորդվում ենք մեր դիտումներով:

Այս առումով հետաքրքիր է իմանալ, թե ինչի՞ց դրդված է լեզուն ստեղծել նշված հարցատեսակները, ո՞րն է այն իմաստա-
յին նորությունը և գործառական յուրահատկությունը, որ սրան-
ցից յուրաքանչյուրը պարունակում է իր մեջ, Այսպիսի հարցա-
դրումը բնական է, որովհետև լեզվում ամեն ինչ պատճառաբան-
ված է և պատահական ոչինչ չի ստեղծվում:

Հարցադրման պահանջը գոյանում է այն դեպքում, երբ մի-
բան լավ չգիտեն կամ բոլորովին չգիտեն և կամ մի բան լավ չեն
լսել, կամ բոլորովին չեն լսել և այլն: Ընդգծված հարցատեսակ-
ների տարբերության հիմքը մի բան լավ չիմանալու և բոլորովին
չիմանալու մեջ է: Նշված հարցատեսակների տարբերակումը (ինչ-
պես ընդհանրապես հարցատեսակների տարբերակումը) բխում
է աշխարհըմբռնման մեջ վերահիշյալ կողմնորոշումներից: Ար-
տաքին աշխարհի առարկաների և նրանց հարաբերությունների
մասին ինֆորմացիան հարցման մեջ արտացոլվում է հարցական
նախադասության անհայտ և հայտնի մասերի միջոցով, որոնց
նկատմամբ խոսողը ցուցաբերում է որոշակի՝ ընդ որում սուբ-
յեկտիվ վերաբերմունք: Բերված հարցատեսակներից մեկի ընտ-
րությունը կախված է նրանից, թե խոսողը հարցման հայտնի և
անհայտ անդամների նկատմամբ ինչ սուբյեկտիվ վերաբերմունք
ունի: Այս տեսակետից մեր առանձնացրած առաջին երեք հար-
ցատեսակների միջև տեղի է ունենում ներքին աստիճանական
անցում՝ պատասխանի որոշակիության (նրանց մեջ պարունա-
կած ինֆորմացիայի) նվազագույն աստիճանից մինչև առավե-
լագույնը: Խոսողի սուբյեկտիվ վերաբերմունքը դրսևորվում է
այն բանում, թե նա ինչ չափով է ենթադրում իր հարցման պա-
տասխանը: Առաջին դեպքում խոսողը ենթադրում է, որ կստա-
նա մեկը հնարավոր պատասխանների անսահմանափակ քանա-
կությունից, երկրորդ դեպքում՝ երկու պատասխաններից մեկը,
իսկ երրորդ դեպքում՝ մեկ պատասխան: Առաջին դեպքում խո-
սողի ճանաչողական մոտեցումը արտահայտվում է հարցական
դերանվան միջոցով, երկրորդ դեպքում՝ հարցական հակադրու-
թյան և մասամբ էլ հարցական հնչերանգի, իսկ երրորդ դեպքում՝
միայն հարցական հնչերանգի: Այսպիսով, առաջին դեպքում խո-
սողը հարցման մեջ առաջ քաշված իրողության, եղբրության կամ
անձի մասին ոչինչ չգիտի: Տրված հարցման սահմաններում նա
բնավ չի ենթադրում, թե ինչպիսին է լինելու հարցման պատաս-
խանը: Այսպիսի հարցումը կարող է ստանալ անթիվ (n քանա-

կությամբ) պատասխաններ, այստեղ հանդես է դալիս անհայտ-
ների մի ողջ բազմություն²²։ «Ո՞ւր ես գնում» հարցումը և նրան
տրվող պատասխանները ունեն հետևյալ կաղապարային տեսքը.

$$\begin{array}{l|l} & \begin{array}{l} a_1 \text{ Օպերա եմ գնում} \\ a_2 \text{ Թատրոն եմ գնում} \\ a_3 \text{ Բալետ եմ գնում} \\ \vdots \\ a_{n-1} \text{ Խանութ եմ գնում} \\ a_n \text{ Տուն եմ գնում} \end{array} \\ \text{Ո՞ւր ես գնում} \longrightarrow & \end{array}$$

Ու անորոշ քանակությունը նշանակում է ոչ թե հարցման մեջ բա-
ցակա անդամները, այլ հարցման՝ խոսողի կողմից ենթադրվող
հնարավոր պատասխանների քանակը։

«Տո՞ւն ես գնում» հարցման դեպքում խոսողը ենթադրում է,
որ իր հարցմանը կարող է տրվել մեկ պատասխան։ Այնուամե-
նայնիվ, նա հաստատ համոզված չի դրանում, ուստի օգտվում է
հարցումից։ Այս հարցման միջոցով խոսողը կամենում է ճշտել,
արդյո՞ք իր գիտեցածը համապատասխանում է իրականությանը։
«Տո՞ւն ես գնում» հարցման ժամանակ այն պատասխանը ստա-
նալու հավանականությունը կազմում է մոտավորապես 75 տո-
կոս, իսկ ոչ-ինք՝ 25 տոկոս. այլ կերպ ասած՝ այն-ն կազմում է
ամբողջի $\frac{3}{4}$ մասը, իսկ ոչ-ը՝ $\frac{1}{4}$ մասը։ Եթե այն ստանալու
հավանականությունը նշանակենք P_{-1} , իսկ ոչ-ինք՝ P_{+1} ապա
 $P_{-1} \approx \frac{3}{4}$ իսկ $P_{+1} \approx \frac{1}{4}$ ։ Այս հարցման կաղապարային տեսքը
կլինի այսպիսին.

$$\begin{array}{l|l} & \begin{array}{l} a_1 \quad \frac{3}{4} \text{ այո} \\ a_2 \quad \frac{1}{4} \text{ ոչ} \end{array} \\ \text{Տո՞ւն ես գնում} \longrightarrow & \end{array}$$

²² Այստեղ երևույթը քննվում է զուտ տեսականորեն։ Չի բացառվում, որ որո-
շակի նպատակներից ելնելով՝ համապատասխան իրադրությունում խոսողը կա-
րող է օգտվել Ու անհայտով հարցումից շնայած գիտի, որ իրեն տրվելու է երկու
կամ երեք հնարավոր պատասխաններից մեկը։ Այս տեսակետից Ու անհայտով հար-
ցումը մյուս բոլոր հարցումների փոխարեն կարող է օգտագործվել (որոշակի
նպատակների դեպքում միայն), բայց հակառակը ճիշտ չէ։

Այսպիսի հարցումը անմիջականորեն կապված է «Ո՞ր ես գնում» հարցման հետ և բխում է նրանից: Այսպես, երբ դիտում ենք «Ո՞ր ես գնում» հարցման պատասխանները, ապա նկատում ենք, որ «Տո՞ւն ես գնում» հարցումը պոտենցիալ վիճակով պարունակվում է այդ պատասխանների մեջ: Ստացվում է, որ խոսողը «Տո՞ւն ես գնում» հարցումը կազմում է հիմնվելով «Ո՞ր ես գնում» հարցման պատասխաններից մեկի վրա: Նա այսպես է վարվում, որովհետև արդեն ձեռքի տակ ունի նախօրոք իրեն հայտնի որոշ ճշգրիտ տվյալներ: Ահա այս տվյալները ունենալով՝ խոսողը որոշակի իրադրային պայմաններում, հանդիպելով իր զրուցակցին անմիջապես իր մտքի պրիզմայի միջով անց է կացնում այդ տվյալները, ավտոմատ ձևով մշակում է դրանք և «Ո՞ր ես գնում» հարցման պատասխանների միջից ընտրում է միայն մեկ նախադասություն, ասենք՝ Ձեռք չունեմ գնում և կազմում է «Տո՞ւն ես գնում» հարցումը: Այս կերպ խոսողը բազմիցս կոնկրետացնում է «Ո՞ր ես գնում» հարցումը և ընդհանրացնում հարցումից անցնում է 1 անհայտով հարցման: «Գնում ես օպերա՞», «Թե թատրոն» հարցումը արդեն երկու անհայտով հարցում է: Սա նույնպես անմիջականորեն կապված է «Ո՞ր ես գնում» հարցման հետ և ստացվում է նրանից: Երբ նայում ենք «Ո՞ր ես գնում» հարցման պատասխաններին, ապա նկատում ենք, որ «Գնում ես օպերա՞», «Թե թատրոն» հարցումն էլ է առկա նրա պատասխանների մեջ: Դրանք են 2-րդ՝ Օպերա եմ գնում և 2-րդ՝ Թատրոն եմ գնում: Այսպիսով, ստացվում է, որ խոսողը «Գնում ես օպերա՞», «Թե թատրոն» ընտրանքային հարցումը կազմում է «Ո՞ր ես գնում» հարցման պատասխաններից:

Դարձյալ հարց է առաջանում՝ ինչո՞ւ. որովհետև այս անգամ նույնպես նախօրոք հայտնի են որոշ տվյալներ. 1) ասենք, խոսողը ինչ-որ մեկից նախապես իր զրուցակցի մասին իմացել կամ պատահաբար լսել է որոշակի տվյալներ և 2) խոսողը իր զրուցակցին լավ է ճանաչում և դիտի նրա նախասիրությունները, ասենք՝ նա լավ գիտի, որ իր զրուցակիցը մեծ մասամբ հաճախում է օպերա և թատրոն կամ ավելի շատ մրգերից սիրում է տանձ ու խնձոր և նրան համապատասխան պայմաններում հանդիպելիս՝ կհարցնի «Գնում ես օպերա՞», «Թե թատրոն» կամ «Տանձ ես ուզում, թե խնձոր»: Ահա այս տվյալներն ունենալով՝ խոսողը որոշակի իրադրային պայմաններում, հանդիպելով իր զրուցակցին, արագ իր ուղեղի համապատասխան կենտրոններում հաշ-

վում է այդ տվյալները, ավտոմատ ձևով կարգավորում է դրանք և «Ո՛ւր ես գնում» հարցման պատասխանների միջից այս անգամ արդեն ընտրում է երկու նախադասություն, ասենք՝ a_1 -ը՝ Օպերա եմ գնում և a_2 -ը՝ Քատրոն եմ գնում պատասխանները և քերականական մեկ գործողությամբ փոփոխություն կատարելուց հետո՝ կազմում է «Գնում ես օպերա», թե թատրոն» ընտրանքային հարցումը: Այս ձևով խոսողը ավելի է կոնկրետացնում «Ո՛ւր ես գնում» հարցումը. օգնում է գիմացիին, որ նա ավելի շուտ և հեշտ պատասխանի, որովհետև իր հարցման մեջ արդեն առաջ է քաշել դիմացիինց սպասվող հնարավոր պատասխանները և զրուցակցին մնում է միայն ընտրել այդ պատասխաններից մեկնումեկը, և ոչ թե մոլորվել «Ո՛ւր ես գնում» հարցման անթիվ քանակությամբ պատասխանների մեջ:

«Գնում ես օպերա» թե թատրոն» նախադասությունը երկու անհայտով հարցում է, որովհետև խոսողը ենթադրում է, որ իր հարցման պատասխանները հավասարապես կարող են լինել երկուսը a_1 -ը՝ Օպերա եմ գնում և a_2 -ը՝ Քատրոն եմ գնում դրանով իսկ ընտրանքային հարցումից անցում է կատարում երկու անհայտով հարցման: Այս հարցումը ունի հետևյալ կաղապարային տեսքը.

Գնում ես օպերա, թե թատրոն $\rightarrow$ $\begin{cases} a_1 \text{ օպերա եմ գնում} \\ a_2 \text{ թատրոն եմ գնում} \end{cases}$

$$\text{Այս դեպքում } Pa_1 = \frac{1}{2} \text{ այսինքն՝ և՛ } Pa_1 = \frac{1}{2}, \text{ և՛ } Pa_2 = \frac{1}{2}, \\ i = 1, 2:$$

Խոսողը կարող է «Ո՛ւր ես գնում» հարցման պատասխաններից ընտրել նաև երեքը՝ a_1 , a_2 , a_3 ե. կազմել, «Գնում ես օպերա», թատրոն, թե բալետ» եռեզր ընտրանքային հարցումը, այսինքն՝ ընտրանքային հարցումից անցնել երեք անհայտով հարցման: Այս դեպքում «Ո՛ւր ես գնում» հարցումը ավելի քիչ է կոնկրետանում, քան երկեզր ընտրանքային հարցման ժամանակ:

Այս հարցման կաղապարային տեսքը կլինի այսպիսին.

Գնում ես օպերա, թատրոն, թե բալետ $\rightarrow$ $\begin{cases} a_1 \text{ օպերա եմ գնում} \\ a_2 \text{ թատրոն եմ գնում} \\ a_3 \text{ բալետ եմ գնում} \end{cases}$

$$\text{Հիմա արգեն } Pa_1 = \frac{1}{3}, \text{ այսինքն՝ } Pa_1 = \frac{1}{3}, Pa_1 = \frac{1}{3},$$

$$Pa_i = \frac{1}{3}, i=1, 2, 3: \text{ Կարող ենք ընտրել չորսը՝ } a_1, a_2, a_3, a_4$$

պատասխաններ b կազմել «Գնում ես կինո», թատրոն, բալետ, թե համերգ» քառեզր ընտրանքային հարցումը, այսինքն n անհայտով հարցումից անցնել չորս անհայտով հարցման: Այս դեպքում, ձևը b կազմում հարցումն ավելի քիչ է կոնկրետանում, քան նախորդի ժամանակ, և $Pa_i = \frac{1}{4}, i=1, 2, 3, 4$: Կարող ենք

ընտրել հինգ, վեց b այլ պատասխաններ ու համապատասխանաբար անցնել n անհայտով հարցումից հինգ անհայտով, վեց անհայտով, յոթ անհայտով և այլ հարցումների: Վերջապես կարող ենք ընտրել $n-1$ b n պատասխաններ: Դրանք ստանալու հավանականությունները համապատասխանաբար կլինեն այսպիսին՝

$$Pa_i = \frac{1}{5}, i=1, 2, 3, 4, 5; Pa_i = \frac{1}{6}, i=1, 2, 3, 4, 5, 6; Pa_i = \frac{1}{7},$$

$$i=1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, \dots, Pa_i = \frac{1}{n-1}, i=1, 2, 3, \dots, n-2, n-1$$

$$\text{և վերջապես } Pa_i = \frac{1}{n}, i=1, 2, 3, \dots, n-1, n$$

Հետաքրքիր է, որ n անհայտով ընտրանքային հարցումը արդեն հավասարվում է n ձևի b կազմում հարցմանը, որն արտահայտվում է հետևյալ բանաձևով²³.

$$\text{Գնում ես } L_1^* + L_2^* + L_3^* + \dots + L_{n-1}^* \text{ թե } L_n = n \text{ ձևի } b \text{ կազմում:}$$

Փաստորեն ստացվում է, որ լեզուն նույն երևույթն արտահայտելու համար ունի երկու հնարավորություն, բայց այդ հնարավորություններից միայն մեկն է կենսական և գործնական, իսկ մյուսը ունի լոկ պոտենցիալ հնարավորություն կատարելու ձևի b կազմում հարցման գործառույթը:

Ուրեմն, երբ ընտրանքային հարցման ընտրույթների թիվը 4-ից, 5-ից անցնում է, ապա լեզուն այդ միջուկը լցնելու համար օգտագործում է ոչ թե տեսականորեն հնարավոր է 6 անհայտով,

²³ L -ով նշանակված են տեղ ցույց տվող բոլոր բառերը:

7 անհայտով, ..., 15 անհայտով, ..., $n-2$, $n-1$ և n անհայտով ընտրանքային հարցում, այլ ընտրում է այնպիսի մի դատարկ ընդհանուր բառ, որը փոխարինում է այդ բոլորին: Փոխանակ իրար հետևից հարցականորեն կրկնելու այդ եզրերը՝ օգտագործում է այդ դատարկ ընդհանուր բառերից մեկը:

Հայերենում դատարկ ընդհանուր բառերի ֆունկցիա են կատարում հարցական դերանունները:

Կեղծներում հարցական բառերի թիվն ընդհանրապես սահմանափակ է: Հայերենում այդ թիվը, եթե հաշվի առնենք սրանց միայն ուղիղ ձևերը՝ հավասար է 23-ի, իսկ եթե ընդգրկենք նաև նրանց թեքված ձևերը, այն հասնում է 62-ի: Այսպիսով, ինչու-որ հարցման ընդհանուր տեսքը կարելի է արտահայտել հետևյալ բանաձևի միջոցով²⁴.

$$(1) \quad R_e + C_{pt} + A_i + P_z + V_{xy} + C_{qt}$$

Բանաձևի մեջ R -ով նշանակված են հարցական դերանունները, C -ով այն ցանկացած «օտար» բառեր, որոնք կարող են հանդես գալ այդ դիրքերում, A -ով օժանդակ բայերը, P -ով՝ անձնական դերանունները, V -ով՝ ստորոգյալի բուն բայական մասերը: Իսկ e -ը, t -ն, p -ն, z -ը, x -ը, y -ը, i -ն և q -ն այն հնարավոր արժեքներն են, որոնք ընդունում են R , C , A , P և V փոփոխական մեծությունները:

Բանաձևի մեջ R -ը հարցական դերանունների միայն ուղիղ ձևերի համար ընդունում է $e=1, 2, 3, \dots, 23$ արժեքները, իսկ թեքված ձևերի հետ միասին՝ $e=1, 2, 3, \dots, 62$ արժեքները: C -ն ընդունում է $P=1, 2, 3, \dots, b$ արժեքները: A -ն ընդունում է $i=0, 1, 2, 3, \dots, 16$ արժեքները: P -ն ընդունում է միայն ուղիղ ձևերի համար $z=0, 1, 2, 3, \dots, 8$, իսկ թեքված ձևերի հետ միասին $z=0, 1, 2, 3, \dots, 47$ արժեքները: V -ն ընդունում է $x=0, 1, 2, \dots, m$ արժեքները, իսկ յուրաքանչյուր x -ի արժեքին համապատասխանում է $y=1, 2, 3, \dots, 24$ արժեք:

²⁴ Բանաձևի մեջ հաշվի չեն առնվում այն դեպքերը, երբ հարցման սկզբում գործածվում է որևէ շաղկապ, ասենք՝ «Եվ ինչու՞ նա չեկավ», «Բայց ե՞րբ է գալու», «Սակայն ո՞վ կարող է փոխարինել նրան» և այլն: Այս դեպքերը հաշվի չեն առնվում 1) այն պատճառով, որ և՛ նրանցով, և՛ առանց նրանց հարցումը նույն իմաստն է արտահայտում, 2) սրանք չեղվում են ընդհանուր օրինաչափությունից:

Չեն հաշվի առնվում նաև այն դեպքերը, երբ հարցման վերջում հանդես է գալիս ուր շաղկապը, ասենք՝ «Ի՞նչ ես ասում որ»:

Նշենք նաև, որ p -ի q -ի յուրաքանչյուր արժեքին համապատասխանում է $1, 2, 3, \dots, 10$ արժեք:

Գրենք R -ի, A -ի, P -ի (աղյուսակ 3), V -ի և C -ի (աղյուսակ 4) արժեքները: R -ի և P -ի արժեքներից վեցները միայն ուղիղ ձևերը:

Աղյուսակ 3

R		A		P
$R_1 = n^{\circ}q$	$R_{13} = \text{ինչո՞ւ}$	$A_0 = o$	$A_{12} = \text{էի՞ն}$	$P_0 = 0$
$R_2 = n^{\circ}ւր$	$R_{14} = \text{որչա՞փ}$	$A_1 = \text{եմ}$	$A_{13} = \text{պիտի}$	$P_1 = \text{եւ}$
$R_3 = \text{ե}^{\circ}րբ$	$R_{15} = \text{ինչքա՞ն}$	$A_2 = \text{եւ}$	$A_{14} = \text{պեաք է}$	$P_2 = \text{դու}$
$R_4 = \text{որաե՞ղ}$	$R_{16} = \text{որքա՞ն}$	$A_3 = \text{է}$	$A_{15} = \text{կ}$	$P_3 = \text{նա}$
$R_5 = \text{ինչպե՞ս}$	$R_{17} = \text{ինչչա՞փ}$	$A_4 = \text{ե՞նք}$	$A_{16} = \text{մի}$	$P_4 = \text{մե՞ք}$
$R_6 = n^{\circ}բը՞ն$	$R_{18} = n^{\circ}բ$	$A_5 = \text{եք}$		$P_5 = \text{դուք}$
$R_7 = \text{ինչը՞ն}$	$R_{19} = \text{ինչպիտի՞}$	$A_6 = \text{են}$		$P_6 = \text{նրանք}$
$R_8 = \text{քանո՞րք}$	$R_{20} = \text{որպիտի՞}$	$A_7 = \text{էի}$		$P_7 = \text{ինքը}$
$R_9 = \text{ինչպիտի՞ս}$	$R_{21} = n^{\circ}բերորդ$	$A_8 = \text{էիր}$		$P_8 = \text{իրենք}$
$R_{10} = \text{որպիտի՞ն}$	$R_{22} = \text{քանի՞ն}$	$A_9 = \text{էի}$		
$R_{11} = \text{ինչո՞ւմ(ն)}$	$R_{23} = \text{քանի՞եր-$	$A_{10} = \text{էինք}$		
$R_{12} = \text{ի՞նչ}$	բորդ	$A_{11} = \text{էիք}$		

Հարմարության և բանաձևի հեշտ հասկանալու համար օժանդակ բայերի խմբի մեջ ենք մտցնում նաև պիտի և կ եղանակիչները ու մի արգելականը. մանավանդ որ այս եղանակիչները և մի-ն օժանդակ բայերի պես դրվում են բայից անմիջապես առաջ: յ-ն 1-ից մինչև 12 արժեքների համար ընդունում է նաև բացասական արժեքները, այսինքն՝

$$A_{-1} = \text{չեմ}, A_{-2} = \text{չևս}, \dots, A_{-12} = \text{չէին}:$$

Դժվար չէ նկատել, որ $A_{-16} = 0$, այսինքն՝ բացասական մասունիկի ժխտումից ստանում ենք դրական ձև:

Աղյուսակ 4

V		C	
$V_0 = 0$	$V_{6y} = \text{գնալ}$	$C_0 = o$	$C_{(n-1)t} = \text{խանութ}$
$V_{1y} = \text{գնալ}$	$V_{7y} = \text{ժպտալ}$	$C_{1t} = \text{օպերա}$	$C_{nt} = \text{տուն}$
$V_{2y} = \text{գրել}$		$C_{2t} = \text{թատրոն}$	
$V_{3y} = \text{կարդալ}$		$C_{3t} = \text{բալետ}$	
$V_{4y} = \text{քնել}$		$C_{4t} = \text{համերգ}$	
$V_{5y} = \text{ապրել}$	$V_{(x-1)y} = \text{խմել}$		$C_{(b-1)t} = \text{վաղը}$
	$V_{xy} = \text{հարբել}$		$C_{bt} = \text{այսօր}$

Բացի զրոյից, x -ի ցանկացած արժեքի դեպքում V -ն ունենում է ե խոնարհման բայերի համար $y=24$ արժեք, իսկ xa խո-

նարհման բայերի համար $v=25$ արժեք: C -ն, բացի զրոյից, P -ի ցանկացած անգամի համար ունենում է t -ի 10 արժեքը: $x=2$ և $p=6$ դեպքում V -ն և C -ն կստանան հետևյալ արժեքները (աղյուսակ 5):

Աղյուսակ 5

V			C
$V_{21}=գրում$	$V_{211}=գրի$	$V_{221}=գրի$	$C_{01}=գրի$
$V_{22}=գրել$	$V_{212}=գրեցի$	$V_{222}=գրեցի$	$C_{12}=գրի$
$V_{23}=գրելու$	$V_{213}=գրում$	$V_{223}=գրեի$	$C_{23}=գրից$
$V_{24}=գրած$	$V_{214}=գրես$	$V_{224}=գրես$	$C_{34}=գրեով$
$V_{25}=գրեցի$	$V_{215}=գրի$		$C_{45}=գրում$
$V_{26}=գրեցիր$	$V_{216}=գրես$		$C_{56}=գրեի$
$V_{27}=գրեց$	$V_{217}=գրեք$		$C_{67}=գրեիր$
$V_{28}=գրեցինք$	$V_{218}=գրեն$		$C_{78}=գրեիրց$
$V_{29}=գրեցիք$	$V_{219}=գրեի$		$C_{89}=գրեիրով$
$V_{210}=գրեցին$	$V_{220}=գրեիր$		$C_{910}=գրեիրում$

Եթե (1) բանաձևի մեջ հաշվի առնենք, որ P -ն մեծ մասամբ չի օգտագործվում (P -ն նշվում է միայն այն դեպքում, երբ անհրաժեշտ է շեշտել գործողություն կատարող անձին) և ընդունենք հավասար 0-ի, ապա բանաձևը կընդունի հետևյալ տեսքը.

$$(2) \quad R_e + C_{pt} + A_i + V_{xy} + C_{qt} - N^* \text{ և } q^* \text{ արժեքները այսօր:}$$

Ընդ որում, այս բանաձևը օգտագործվում է միայն $e=17, 18, \dots, 23$ արժեքների դեպքում: $e=1, 2, \dots, 11$ արժեքների դեպքում (2) բանաձևը ստանում է հետևյալ տեսքը.

$$(3) \quad R_e + A_i + V_{xy} + C_{qt} - N^* \text{ և } q^* \text{ արժեքները այսօր:}$$

$e=12, 13, \dots, 17$ արժեքների դեպքում հարցումը կարող է հանդես գալ և (2), և (3) բանաձևերի տեսքով.

$$R_e + C_{pt} + A_i + V_{xy} + C_{qt} - N^* \text{ և } q^* \text{ արժեքները այսօր:}$$

$$R_e + A_i + V_{xy} + C_{qt} - N^* \text{ և } q^* \text{ արժեքները այսօր:}$$

Հաճախ (3) բանաձևի մեջ $V=0$ և բանաձևը ընդունում է հետևյալ տեսքը.

$$(4) \quad R_e + A_i + C_{qt} - N^* \text{ և } q^* \text{ արժեքները:}$$

$e=1$ և $i=3$ արժեքների դեպքում այս բանաձևը իրական է մյուս փոփոխական մեծությունների ցանկացած արժեքների դեպքում:

Իսկ $e=1$ և $i=1, 2$ արժեքների դեպքում մյուս փոփոխական մեծությունները հավասարվում են 0-ի (բացի z -ից) և բանաձևը իրական է միայն $z=1, 2, 4$ և 5 արժեքների դեպքում:

$$(5) \quad R_e + A_i + P_z - \Pi^* \text{ վ հմ հս կամ } \Pi^* \text{ վ հս դու:}$$

Շատ հաճախ (3) բանաձևի մեջ C_{qt} -ն հանդես է գալիս. և թե ընդունենք $C=0$, ապա (3) բանաձևը կընդունի հետևյալ տեսքը.

$$(6) \quad R_e + A_i + V_{xy} - \Pi^* \text{ ւր ևս գնալու:}$$

Պատահում է (6) բանաձևի մեջ $V=0$ և բանաձևը ստանում է հետևյալ տեսքը.

$$(7) \quad R_e + A_i - \Pi^* \text{ ւր ևս:}$$

Երբեմն (6) բանաձևի մեջ $A=0$ և բանաձևը ընդունում է այսպիսի տեսք (ընդ որում այս բանաձևը իրական է, բացի $e=1$ և $i=1$ արժեքներից մյուս բոլոր արժեքների համար).

$$(8) \quad R_e - V_{xy} - \Pi^* \text{ ւր գնալու:}$$

Պատահում է նաև, որ (3) բանաձևի մեջ բացի R -ից մնացած բոլոր անդամները հավասարվում են 0-ի և բանաձևը ստանում է այսպիսի տեսք.

$$(9) \quad R_e - \Pi^* \text{ ւր:}$$

(1) բանաձևի մեջ հնարավոր է գումարելիների տեղափոխություն: Այսպես, P -ն կարող է տեղափոխվել R -ից առաջ և բանաձևը ընդունում է այսպիսի տեսք.

$$(10) \quad P_z + R_e + C_{pt} + A_i + V_{xy} + C_{qt} - \Pi^* \text{ ու սենյակում հս քննելու այսօր:}$$

$$(10) \quad \text{բանաձևի մեջ } C_{qt}\text{-ն կարող է տեղադրվել } P\text{-ի և } R\text{-ի միջև.}$$

$$(11) \quad P_z + C_{qt} + R_e + C_{pt} + A_i + V_{xy} - \Pi^* \text{ այսօր ու սենյակում հս քննելու:}$$

$$(10) \quad \text{բանաձևի մեջ } C_{qt}\text{-ն իր տեղը կարող է փոխել նաև } V\text{-ի հետ, որից բանաձևը կընդունի այսպիսի տեսք.}$$

$$(12) \quad P_z + R_e + C_{qt} + A_i + C_{qt} + V_{xy} - \Pi^* \text{ ու սենյակում հս այսօր քննելու:}$$

Վերջապես (1) բանաձևը կարող է հանդես գալ նաև այսպիսի տեսքով.

$$(13) \quad R_e + C_{pt} + A_1 + P_z + C_{qt} + V_{xy} - \Pi^{\circ} \text{ ր սենյակում ևս գու ախոր քնելու:}$$

Եթե $C_{qt} = B + D$ ապա (2) բանաձևում B-ն և D-ն կարող են հանդես գալ այն բոլոր դիրքերում, ուր հանդիպում է C_{qt} -ն: Այսպիսով (2) բանաձևը կընդունի հետևյալ տեսքը.

$$(14) \quad B + R_e + C_{pt} + A_1 + V_{xy} + D - \text{Ախոր } \Pi^{\circ} \text{ ր խանութից ևս գնել գիրքը:}$$

Այս բանաձևի մեջ հնարավոր է B-ի կամ D-ի այնպիսի տեղափոխություն, ինչպիսին հնարավոր է C_{qt} -ի հետ: Ընդ որում բացի հետևյալ դեպքից, մնացած բոլոր դեպքերում եթե մեկը տեղափոխվում է, ապա մյուսը մնում է անշարժ.

$$(15) \quad B + R_e + C_{pt} + A_1 + D + V_{xy} - \text{Ախոր } \Pi^{\circ} \text{ ր խանութից ևս գիրքը գնել:}$$

(3) բանաձևի մեջ C_{qt} -ն կարող է տեղափոխվել միայն R-ից և V-ից առաջ: Այս դեպքում բանաձևերը կընդունեն այսպիսի տեսք.

$$(16) \quad C_{qt} + R_e + A_1 + V_{xy} - \text{Ախոր } \Pi^{\circ} \text{ ր ևս գնալու:}$$

$$(17) \quad R_e + A_1 + C_{qt} + V_{xy} - \Pi^{\circ} \text{ ր ևս ախոր գնալու:}$$

Եթե (3) բանաձևի մեջ $C_{qt} = B + D$ ապա այսպիսի տեղափոխման կարող է ենթարկվել կա՛մ B-ն, կա՛մ D-ն.

$$(18) \quad B + R_e + A_1 + V_{xy} + D - \text{Ախոր } \Pi^{\circ} \text{ ր ևս գնալու տանից:}$$

$$(19) \quad R_e + A_1 + B + V_{xy} + D - \Pi^{\circ} \text{ ր ևս ախոր գնալու տանից:}$$

Եթե (2) բանաձևի մեջ X-ը և Y-ը հավասար են 0-ի, ապա այն ընդունում է հետևյալ տեսքը. ընդ որում բանաձևը իրական է $2 = 12, 13, \dots, 23$ արժեքների դեպքում.

$$(20) \quad R_e + C_{pt} + A_1 + C_{qt} - \text{Ի՞նչ մարդ է եկողը:}$$

Այն, որ հարցական դերանունները բաժանվում են երեք խմբի և գործածվում են ըստ (2) կամ (3) բանաձևերի կամ և մեկով, և մյուսով, բացատրվում է նրանց գործառնությամբ²⁵: Առաջին խմբի մեջ ($e=1, 2, \dots, 11$) մտնում և ըստ (3) բանա-

²⁵ Հարցական դերանունների գործառնությունը մանրամասն ուսումնասիրել է Գ. Զահուկյանը (Գ. Բ. Զաքուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, 1974, էջ 314—317, 371—379, 447—449):

ձևի հանդես են գալիս գոյականական և մակբայական (միայն տեղի, ժամանակի և ձևի) գործառութային ունեցող հարցական դերանունները: Երկրորդ խմբի մեջ ($e=12, 13, \dots, 17$) մտնում և ըստ (2) ու (3) բանաձևերի հանդես են գալիս գոյականական (ի՞նչ) և մակբայական (արդեն նպատակի և շափ ու քանակի) գործառութային ունեցողները, իսկ երրորդ խմբի մեջ ($e=18, 19, \dots, 20$) մտնում և ըստ (2) բանաձևի հանդես են գալիս միայն ածականական գործառութային ունեցողները: Նշենք, որ ի՞նչ-ը մտնում է 2-րդ խմբի մեջ, որովհետև հանդես է գալիս նաև ածականի՝ իրեն ոչ բնորոշ գործառությամբ: Առաջին խմբի մեջ մըտնող ռ՞վ դերանվան ռ՞ւմ թեքված ձևի դեպքում տեղի է ունենում գործառության ընդլայնում: Այն կարող է հանդես գալ և անկախ գործառությամբ՝ ըստ (3) բանաձևի (Ո՞ւմ ես տալու գիրքը), և կախյալ գործառությամբ՝ ըստ (2) բանաձևի (Ո՞ւմ գիրքն ես տալու): Երկրորդ խմբի մեջ մտնող ի՞նչ դերանվան ի՞նչի՞ թեքված ձևի դեպքում տեղի է ունենում՝ գործառության նեղացում: Այն հանգես է գալիս միայն կախյալ գործառությամբ՝ ըստ (2) բանաձևի (Ինչի՞ ոտքն ես կոտրել):

Այժմ հարցատեսակները ներկայացնենք ըստ աստիճանական անցման և նվազման.

1) ը անհայտով հարցում.

$$R_2 + A_2 + V_{11} \longrightarrow \begin{vmatrix} a_1 & C_{11} + A_1 + V_{11} \\ a_2 & C_{21} + A_1 + V_{11} \\ . & . \\ . & . \\ . & . \\ a_{n-1} & C_{(n-1)1} + A_1 + V_{11} \\ a_n & C_{n1} + A_1 + V_{11} \end{vmatrix}$$

Տեղագրելով համապատասխան արժեքները կստանանք.

$$\text{Ո՞ւր ես գնում} \longrightarrow \begin{vmatrix} a_1 & \text{Օպերա եմ գնում} \\ a_2 & \text{Թատրոն եմ գնում} \\ a_3 & \text{Բալետ եմ գնում} \\ . & . \\ . & . \\ . & . \\ a_{n-1} & \text{Խանութ եմ գնում} \\ a_n & \text{Տուն եմ գնում} \end{vmatrix}$$

2) $n-1$ անհայտով հարցում—Այս դեպքում խոսողը n անհայտով հարցման միջից բացառում է նրա պատասխաններից մեկը և ենթադրում, որ բացի այդ մեկից կստանա մնացած բոլոր հնարավոր պատասխանները.

$$V_{11} + A_2 + C_1^* + C_2^* + \dots + C_{n-2}^*, \text{ թե } C_{n-1} \rightarrow \begin{vmatrix} a_1 & C_{11} + A_1 + V_{11} \\ a_2 & C_{21} + A_1 + V_{11} \\ a_3 & C_{31} + A_1 + V_{11} \\ \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots \\ a_{n-2} & C_{(n-2)1} + A_1 + V_{11} \\ a_{n-1} & C_{(n-1)1} + A_1 + V_{11} \end{vmatrix}$$

Արժեքները տեղադրելով կստանանք.

$$\text{Գնում ես օպերա*..., դպրոց, թե խանութ} \rightarrow \begin{vmatrix} a_1 & \text{Օպերա եմ գնում} \\ a_2 & \text{Թատրոն եմ գնում} \\ a_3 & \text{Բալետ եմ գնում} \\ \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots \\ a_{n-2} & \text{Դպրոց եմ գնում} \\ a_{n-1} & \text{Պանութ եմ գնում} \end{vmatrix}$$

Կարող է բացառվել ցանկացած անդամ, բայց բացառումը կատարվում է վերջից, որովհետև այդպես ավելի կանոնավոր է, և հեշտ է իրողության մասին դադարաբար կազմել: Անհայտների թիվը հարցման մեջ կամաց-կամաց պակասեցնելով՝ կանցնենք (n-2)-ի, (n-3)-ի (n-4)-ի մինչև կհասնենք 3 անհայտով հարցման.

$$V_{11} + A_2 + C_1^* + C_2^*, \text{ թե } C_3 \rightarrow \begin{vmatrix} a_1 & C_{11} + A_1 + V_{11} \\ a_2 & C_{21} + A_1 + V_{11} \\ a_3 & C_{31} + A_1 + V_{11} \end{vmatrix}$$

Արժեքները տեղադրելուց հետո կստանանք.

$$\text{Գնում ես օպերա*, թատրոն, թե բալետ} \rightarrow \begin{vmatrix} a_1 & \text{Օպերա եմ գնում} \\ a_2 & \text{Թատրոն եմ գնում} \\ a_3 & \text{Բալետ եմ գնում} \end{vmatrix}$$

ն-1) Երկու անհայտով հարցում.

$$V_{11} + A_2 + C_1^*, \text{ թե } C_2 \longrightarrow \begin{vmatrix} a_1 & C_{11} + A_1 + V_{11} \\ a_2 & C_{21} + A_1 + V_{11} \end{vmatrix}$$

Արժեքները տեղագրելուց հետո կստանանք.

$$\text{Գնում ես օպերա, թե թատրոն} \longrightarrow \begin{vmatrix} a_1 & \text{Օպերա եմ գնում} \\ a_2 & \text{Թատրոն եմ գնում} \end{vmatrix}$$

ն) Մեկ անհայտով հարցում.

$$C_1^* + A_2 + V_{11} \longrightarrow \begin{vmatrix} a_1 & \frac{3}{4} V_{11} + A_1 \\ a_2 & \frac{1}{4} A_{-1} + V_{11} \end{vmatrix}$$

Արժեքները տեղագրելուց հետո կստանանք.

$$\text{Օպերա ես գնում} \longrightarrow \begin{vmatrix} a_1 & \frac{3}{4} \text{ այո (գնում եմ)} \\ a_2 & \frac{1}{4} \text{ ոչ (չեմ գնում)} \end{vmatrix}$$

Հարցումը իր պատասխաններով այսպիսի կաղապարային տեսքով ներկայացնելուց հետո դժվար չէ նկատել, որ ինչու-որ և այլո-նչ հարցումներին ավանդականորեն տրված մասնավոր և ընդհանուր անվանումները ճիշտ չեն: Իրականում ընդհանուր է ոչ թե այո-նչ, այլ ինչու-որ հարցումը, որովհետև վերջինս իր ընդգրկման ոլորտով շատ ավելի մեծ է, քան առաջինը. այնպես որ մասնավոր և ընդհանուր անվանումներից օգտվելը ձեռնտու չէ, քանի որ դրանք ճիշտ և հստակ պատկերացում չեն տալիս իրողության մասին:

Նշենք, որ ընտրանքային հարցման եզրերի թիվը՝ Ու-ը մեծ մասամբ սահմանափակ է: Այս բացատրվում է իրական աշխարհի սահմանափակ երևույթների լեզվական արտահայտման պատճառով: Ու-ը կարող է գիտության, տեխնիկայի, արվեստի և հասարակական զարգացման հետ փոխվել. ավելի հաճախ աճել, իսկ երբեմն էլ նվազել: Որոշ հասկացությունների դեպքում այն կարող է լինել բավական փոքր, ասենք՝ գույների դեպքում, երբ $n=9$ կամ $10:n \rightarrow \infty$ թվային որոշ կարգի հասկացություններ

նշելու դեպքում, որը հաճախ հանդիպում ենք մաթեմատիկայում և ֆիզիկայում:

Այժմ ուսումնասիրենք վերևում առանձնացված վերջին՝ «Տուն դնում ես» հարցատեսակը: Այս հարցման դեպքում խոսողը գիտի դիմացինի գնալու վայրը և նրան մենում է միայն ճշտել՝ արդյո՞ք դիմացինը գնալու է, թե չի գնալու: Փաստորեն այստեղ հայտնի է գործողությունը, սակայն անհայտ է գործողության դրական կամ բացասական ուղղությամբ կատարվելը: Այս հարցմանը այժ-ով կամ ոչ-ով պատասխանելը կախված է անմիջականորեն բայի էությունից, որովհետև գործողությանը հատուկ է կամ կատարվելը, կամ չկատարվելը: Իրողությանը՝ կամ լինելը, կամ չլինելը՝ ուրիշ բան հնարավոր չէ: Ուրեմն, երբ գործողությունը կատարվել է, կատարվում է կամ կատարվելու է, իսկ իրողությունը եղել է, լինում է կամ լինելու է՝ ասում ենք այժ, երբ չի կատարվում, չի լինում և այլն՝ ասում ենք ոչ:

Ամփոփելով՝ կարելի է ասել, որ սա գործողության կատարման վրա չկատարման հարցումն է: Այսպիսով ստացվեց, որ դարձյալ գործ ունենք ընտրանքային հարցման հետ՝ այն էլ նրա մի ուրույն տիպի հետ: «Տուն դնում ես» հարցումը արդեն ընտրանքային հարցում է (երկեզը) որովհետև զնալ բայի ժխտման ձևն այս հարցումն արտահայտում է ոչ թե այդ անդամի ներառմամբ, այլ բացառմամբ: Գնալ բայի ուղիղ ձևին այս նախադասության մեջ հակադրվում է ոչ թե զնալ բայի ժխտական՝ չզնալ ձևն ինքնին, այլ նրա բացակայությունը: Այստեղ մենք շփվում ենք տարբեր լեզուներում տարածված մի այնպիսի հակադրության դրսևորման հետ, ըստ որի տվյալ անդամի բացակայությունը նշանակում է հակադրվող անդամի ժխտական ձևի կամ հակառակ իմաստի առկայություն: Այս տիպի ցանկացած հարցման վերջում կարելի է ստորակետ գնել և ավելացնել՝ «թե ոչ» կամ առաջին մասի ստորոգյալի ժխտական ձևը՝ «չես գնում»: «Տուն դնում ես», «Տուն գնում ես, թե ոչ» և «Տուն գնում ես, թե չես գնում» հարցումները իմաստով իրար համազոր են և իմաստային ոչ մի տարբերություն չունեն. միայն երկրորդ և երրորդ դեպքերում կարծես խոսողը անհամբեր է և ցանկանում է շուտ պատասխան ստանալ:

Եթե այս հարցման դեպքում այժ պատասխան ստանալու հավանականությունը նշանակենք $P_{\text{այ}}$, իսկ ոչ-ինը՝ $P_{\text{ոչ}}$, ապա կտեսնենք, որ $k' P_{\text{այ}} = \frac{1}{2}$ և $P_{\text{ոչ}} = \frac{1}{2}$:

Ուսումնասիրված հարցումը ունի հետևյալ կաղապարային տեսքը.

$$\text{Տուն գնում ես} \longrightarrow \begin{cases} a_1 \frac{m_1}{2} \\ a_2 \frac{m_2}{2} \end{cases}$$

Երբ հարցման գլխավոր անգամների միջև եղած հարաբերությունը հաստատվում կամ ժխտվում է, այսինքն՝ երբ անհրաժեշտ է ճշտել հարցման պրեգիկատի և սուբյեկտի միջև եղած հարաբերությունը, ապա հարցումը ձևավորվում է հարցական հնչերանգի միջոցով:

Նշենք նաև, որ ընտրանքային հարցման դեպքում հարցումը լիիրավ կարող է արտահայտվել առանց հարցական հնչերանգի: Այնպես, որ ընտրանքային հարցման մեջ հարցական հնչերանգն ավելադրություն է: Մենք ես տո՞ւմ, թե դպրոց» հարցման մեջ, հարցումն արտահայտվում է ճշտման ենթակա բառերի և լրջադկապի միջոցով, այսինքն՝ նախադասության որոշակի կառուցվածքով: Ընտրանքային հարցման մեջ հարցում առաջացնող հիմնական պատճառը նախադասության ճշտման ենթակա անգամների հակադրությունն է:

Այսպիսով, կա հարցման արտահայտման հինգ գլխավոր ձևական միջոց. 1) հարցական հնչերանգ, 2) հարցական շարահասություն, 3) հարցական բառ, 4) հարցական մասնիկ և 5) հարցական հակադրություն, որն իրականանում է հակադրական թե շաղկապի միջոցով:

Հայերենում առաջին, երրորդ և վերջին միջոցներից յուրաքանչյուրն առանձին կարող է լիարժեք ձևով հարցում արտահայտել: Մյուս երկուսը հայերենում բոլորովին չեն գործում:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ կախված այն բանից, թե խոսողին ինֆորմացիայի ինչ քանակություն է հայտնի, ըստ այդմ էլ նա օգտագործում է լեզվում եղած հիմնական հարցատեսակներից մեկը: Փաստորեն հարցումների միջև եղած կապը հայտնիի և անհայտի փոխհարաբերությունն է:

* * *

Հայ լեզվաբանները հարցման ուսումնասիրության բնագավառում հասել են որոշակի արդյունքների: Նրանք ուշադրություն են դարձրել ինչպես հարցման իմաստային և ձևական չափա-

նիշներին, այնպես էլ պատասխանների բնույթին: Հարցումը դիտելով հաղորդակցական պրոցեսի ֆոնի վրա՝ նրանք առանձնացրել են հայերենի կարևոր հարցատեսակները և քննել դրանց բնորոշ յուրահատկությունները: Այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, որ կատարված ուսումնասիրություններն ամբողջական չեն, որովհետև նպատակը եղել է ոչ այնքան հարցման հատուկ հետազոտումը, որքան լեզվի շարահյուսական կառուցվածքի ընդհանուր նկարագրությունը:

Նկատի ունենալով այդ հանգամանքը, մենք փորձել ենք ժամանակակից հայերենի հարցումը ներկայացնել իր ամբողջությամբ մեջ և վեր հանել հարցատեսակներից յուրաքանչյուրի տեղն ու դերը այդ ընդհանուր համակարգում: